

Дневникъ

(стенографически)

на

XI^{то} Обикновено Народно Събрание

(първа извънредна сесия).

X заседание, петък, 9 мартъ 1901 г.

(Отворено въ 2¹/₂ ч. послѣ пладнѣ, подъ прѣдсѣдателството на подпрѣдсѣдателя г. Атанасъ Краевъ.)

Прѣдсѣдателствующий Атанасъ Краевъ: (Звъни.) Засѣданието се открива.

Умолява се секретарьтъ г. Д-ръ Икономовъ да прочете списъка на г. г. народнитѣ прѣдставители.

Секретарь Д-ръ Коста Икономовъ: (Прочита списъка. Отсъствуватъ г. г. прѣдставителитѣ: Иванъ Ев. Гешовъ и Д-ръ Андрей Ходжевъ.)

Прѣдсѣдателствующий Атанасъ Краевъ: Отъ 149 души народни прѣдставители, отсъствуватъ двама; значи, има надлежното число прѣдставители, за да бѣде засѣданието законно.

Умолява се секретарьтъ г. Козаревъ да прочете съкратения протоколъ на миналото засѣдание.

Секретарь Никола Козаревъ: (Прочита съкратения протоколъ отъ IX засѣдание.)

Прѣдсѣдателствующий Атанасъ Краевъ: Има ли нѣкой да направи бѣлѣжка по съдържанието на съкратения протоколъ? (Никой не се обажда.) Понеже никой не прави бѣлѣжка, считамъ, че Събранието одобрява протокола.

Прѣди да пристѣпимъ къмъ дневния редъ, г-да народни прѣдставители, имамъ честь да съобща, че е разрѣшенъ двудневенъ отпускъ на Старо-Загорския народенъ прѣдставитель г. Д-ръ Андрей Ходжевъ.

Също ви съобщавамъ, че Министерството на Финанситѣ, съ отношение № 2556, отъ вчерашна дата, внесе въ Народното Събрание законопроектъ за свѣрхемѣтентъ кредитъ отъ 3.000.000 л. по прилагане закона за десетъка, тъй като гласуванитѣ за тази цѣль 2.000.000 л. се оказали

недостатъчни. Слѣдъ като се напечата и раздаде на народнитѣ прѣдставители, ще бѣде туренъ на дневенъ редъ.

Има думата г. Златановъ.

Манолъ Златановъ: Г-нъ Д-ръ Данчовъ бѣше членъ въ провѣрочната комисиия; той вече не е депутатъ и ще моля да се избере другъ на негово мѣсто. Също той бѣше и въ комисията по Правосъдието.

Прѣдсѣдателствующий Атанасъ Краевъ: Желаетъ ли почитаемото Народно Събрание да се занимае съ този въпросъ? (Нѣкой отъ прѣдставителитѣ: Бюрото да прѣдложи други!)

Никола Козаревъ: Не само на мѣстото на г. Д-ръ Данчова, но и на мѣстото на г. Дика Йовевъ и Караколева въ другитѣ комисиии трѣбва да се избераатъ други лица.

Прѣдсѣдателствующий Атанасъ Краевъ: Бюрото, г-да, прѣдлага за членъ въ провѣрочната комисиия, вмѣсто г. Данчова, г. Никола Поповъ. Който го приема, моля да вдигне рѣка. (Болшинство.) Приема се.

За членъ въ съдебната комисиия, вмѣсто г. Данчова, бюрото прѣдлага г. Манолъ Златановъ. Който го приема, да вдигне рѣка. (Болшинство.) Приема се.

Д-ръ Петъръ Гудевъ: Комисията по Външното Министерство.

Прѣдсѣдателствующий Атанасъ Краевъ: Също, г-да, трѣбва да ви съобща, че е упразнено мѣстото на единъ членъ въ комисията по Външнитѣ Работи, слѣдъ касирането на г. Дика Йовевъ. Съгласни ли сте бюрото да прѣдложи неговия замѣстникъ? (Гласове: Съгласни!)

Бюрото прѣдлага г. Донча Папазовъ. Моля, които го приематъ, да вдигнатъ рѣка. (Болшинство.) Приема се.

Минаваме на дневния редъ. На дневенъ редъ имаме: докладъ на комисията по изработване проекта за отговора на тронното слово.

Има думата г. Петъръ Станчевъ, докладчикътъ на комисията по съставяне проектъ за отговора на тронното слово.

Докладчикъ Петъръ Станчевъ: (Чете.)

„Ваше Царско Височество,

Народното Прѣдставителство съ удовольствие констатира, че отъ станалитѣ послѣдни промѣнения и законодателни избори настава за страната нова ера.

Ваше Царско Височество,

Народното Прѣдставителство съзнава, че задачитѣ, които се налагатъ на настоящето Правителство, образувано отъ Ваше Царско Височество, съгласно съ изказанитѣ отъ Васъ думи прѣдъ членоветѣ на прѣходното министерство, сж отъ голѣма важностъ. Облѣгнато на народната поддръжка, Вие имате право да сте убѣденъ, и ние вѣрваме, че то ще положи всички старания за благополучното разрѣшение на тия задачи. Уравновѣсяването на държавния бюджетъ е належаща нужда. Прѣмахването на финансовата криза, която въздува страната, отъ толкова време насамъ, е необходимостъ отъ всички дълбоко съзнавана. Правилното функциониране на всички органи по управлението е условие, безъ което нищо добро не може се постигна въ държавното управление. Изборнитѣ учреждения тогазъ ще отговарятъ напълно на своето прѣдназначение, когато сж дѣйствително плодъ на свободно изразената народна воля, при отстранение, по строго прилагане на законитѣ, на всичко, което би дало възможностъ на каквито и да сж злоупотрѣбления съ тази народна воля и съ изборното право на българския гражданинъ.

Ваше Царско Височество,

Народното Прѣдставителство напълно цѣни важността на врѣмената, които прѣкарва днесъ Отечеството, и то съ готовностъ ще даде на Правителството своята поддръжка, за да се изкара страната изъ всички настоящи затруднения, да се въведе надлеженъ редъ по всички отрасли на държавното управление, да се въдвори пълна тишина навсѣкждѣ, да се взематъ мѣрки за повдигане земледѣлието, търговията и занаятитѣ и да се разрѣшатъ щастливо за страната всички други тежки задачи.

Ваше Царско Височество,

България дължи сама на себе си да бжде въ най-добри отношения съ всички държави, и Народното Прѣдставителство съ удовольствие отбѣлзва, че, въодушевено отъ таквотъ желание и Правителството на Ваше Царско Височество, то ще положи всички усилия да развива тия от-

ношения съ всички велики сили, особено же съ близосѣднитѣ намъ държави, и да ги уякчи съ Великата Освободителка.

Ваше Царско Височество,

Бюджета за текущата година, законопроекта за отмѣнение закона за десетъка, причина на толкова жални приключения въ страната, както и всички други прѣдложения и законопроекти, Народното Прѣдставителство ще си въѣни въ строга длъжностъ да разгледа и обсъди съ таквотъ сериозно внимание, каквото се налага отъ положението, въ което се намѣрва днесъ Отечеството.

Ваше Царско Височество,

Съ Божието благословение, което призовавате върху нашитѣ трудове, ние ще се потрудимъ да изпълнимъ докрай длъжността си къмъ Отечеството, което днесъ се счита честито и затова, че може чрѣзъ своитѣ избраници да благодари Всевишного и да сърадва и Ваше Царско Височество за благополучното оздравяване на Негово Царско Височество народолюбимиятъ Прѣстонослѣдникъ.

Да живѣе Негово Царско Височество Князътъ!

Да живѣе Негово Царско Височество Прѣстонослѣдникътъ!

Да живѣе България!

Димитъръ Ризовъ: (Отъ трибуната.) Г-да народни прѣдставители! Едно отъ най-благодѣтелнитѣ постановления на нашата хубава конституция, безсѣмѣно, е, задължението на Короната, щото въ тронното слово да опише положението на държавата, и правото на Народното Събрание да отговори на таковото тронно слово. Благодѣтелно е туй конституционно постановление, не само защото то ни дава възможностъ да подвергнемъ на критика съврѣшенното състояние на нашата страна, но още и затова, че то ни прѣдставлява случай да се вгледаме назадъ въ изминалитѣ си стѣпки, да опѣнимъ извършенитѣ си дѣла и да почерпнемъ отъ тѣхъ урокъ и поука за бжджето.

Отъ послѣднитѣ ми думи лесно е да се заключи, че прѣдметъ на моята днешна рѣчь нѣма да бждатъ дѣлата на Правителството, което стои на министерската маса. При всичкото свое желание, това Правителство не е имало още материалната възможностъ да прояви нѣщо друго, освѣнъ своята добра воля. И понеже то се състои отъ хора, на които може да се вѣрва, додѣто не сж изневѣрили, то нѣма защо и ние да не имъ вѣрваме. За мене поне тази вѣра въ Правителството е още силна и едвали ще бжде тя лесно разколебана, додѣто на чело на това Правителство стои моятъ пръвъ политически учител г. Каравеловъ, чиято способностъ, честностъ и твърдостъ, чини ми се, не могатъ да подлежатъ на никакъвъ споръ и на никакво съмнѣние.

Веднажъ оставено въ покой днешното Правителство, вие вече се сѣщате, г-да прѣдставители, защо съмъ се качилъ на тая трибуна днесъ. Мене ме блязи мисълта да се огледамъ малко назадъ въ нашия свободенъ поли-

тически животъ, да потърся въ близкото ни минало нашитѣ общи грѣхове и, ако мога, да изтъгна посоката на бѣдѣщето правилно развитие на нашата страна. По тоя начинъ, струва ми се, ние ще дойдемъ най-скоро до нашия главенъ стремежъ — да видимъ България вкарана въ оня правъ пѣтъ, въ който всинца ние отдавна копнѣемъ да я видимъ.

Г-да народни прѣдставители! Ето вече 22 години, какъ ние сме пълновластни стопани на своята сѣдба и пълноправни устроители на своята държава. Прѣзъ сравнително краткия тоя периодъ, ние прѣживѣхме почти всички фазиси на една бурна и чревата политическа еволюция. Като великиятъ английски поетъ Байронъ, и ние можемъ днесъ да се провикнемъ, че съ нашия 22 годишенъ политически животъ можемъ да запълнимъ цѣль единъ вѣкъ. Но когато се огледаме назадъ, г-да, когато вникнемъ въ добититѣ досега резултати, ние съ тѣжа на сърцето си трѣбва да констатираме, че направения отъ насъ прогресъ не е голѣмъ, че благосъстоянието на нашия народъ не е много подобрѣно и че мечтитѣ и надеждитѣ, които възлагахме на свободното си политическо сѣществуване, не се оправдаха.

Защо това да е така, г-да?

По моето схващане, това е тѣй, защото всичкитѣ почти тия 22 години на свободно политическо сѣществуване нашиятъ народъ е прѣкаралъ въ една непрѣкъсната и душманска борба съ собственитѣ свои правителства. Тая ужасна борба ни отби отъ правия пѣтъ още въ началото на нашия новъ политически животъ, тая борба изтощи до голѣма степенъ нашитѣ духовни сили и тя ни доведе до днешното тежко политическо, економическо и нравствено състояние. И което е по-печалното, г-да, сега вече за всички ни е ясно, че ние можахме да избѣгнемъ тая напасть, че мнозина отъ насъ и прѣдвиждаха отдавна, и че намъ не липсваха нито държавни хора, нито материални източници, за да дадемъ на страната си едно по-правилно и по-разумно политическо развитие.

При единъ малко по-обстоятелственъ погледъ върху нашето минало не е трудно да се констатира главния неговъ недостатѣкъ. Той е, че въ нашата политика досега отсъствувала е всѣка основна държавна идея, отсъствувалъ е всѣки опрѣдѣленъ планъ за осѣществяването на такава една идея. Всичкото почти изминало досега врѣме, съ малки моменти на примирие, ние сме го прѣкарвали, както казахъ, или въ безплодни борби съ правителствата, или въ лутане да налучкаме пѣтя, който желаехме, но който не можехме да го налучимъ.

Ще ми позволите да прослѣдя много повърхностно нашето минало, за да видите, че, като твърдя, че въ нашето досегашно политическо управление е отсъствувала всѣка държавна идея, азъ не съмъ голословенъ.

Повечето отъ васъ, г-да прѣдставители, трѣбва да си припомнятъ първитѣ години на новото наше политическо сѣществуване. Още въ началото на това сѣществуване, нашето страната ни да трѣгне по пѣтя на единъ правиленъ животъ, прѣдъ нея изпрѣчиха въпроса за порочността на оная конституция, която още не бѣше приложена въ

дѣло. Около тая порочность се заведе борба още въ първитѣ години. Първото Обикновено Народно Събрание — ние всинца помните — бѣше разтурено още въ първата своя сесия. За жалость, намѣриха се тогава у насъ хора, които се възползуваха отъ младостѣта и неопитностѣта на първия нашъ князь, за да му съвѣтватъ да направи обратното на онова, което той бѣше длѣженъ да направи, т. е. да му съвѣтватъ да влѣзе въ борба съ народа, който току-що бѣше освободенъ. Всички ние помните, какъ свърши тая борба. Ние имавме единъ политически прѣвратъ въ 1881 г., който компрометира достатѣчно и нашето политическо сѣществуване, и нашитѣ финанси, и, най-важното, отне отъ първия нашъ князь любовѣта народна. Не знаа дали ще бѣда правъ, но менѣ ми се чини, че на тоя прѣвратъ първия ни князь длѣжи всичката си по-нататѣшна сѣдба. Безъ съмнѣние е, че той се помжчи подиръ двѣ-три години да се поправи; безъ съмнѣние е, че той скоро разбра, че неговата задача не бѣше да се бори съ народа и се опита да влѣзе въ правия пѣтъ; но оказа се, че това бѣше малко късно, защото, веднажъ влѣзе ли се въ една крайна и рѣшителна борба съ единъ народъ, послѣ вече народитѣ много мжчно вѣрватъ въ искреностѣта на разкаянието. Ясно е, че така започнатата ера на първото наше политическо сѣществуване не можеше да свърши иначе, откакто тя свърши. Ясно е нѣщо повече: че на това положение, на тия грѣшки, които станаха въ миналото, ние длѣжимъ и по-нататѣшната си сѣдба.

Единъ отъ най-типичнитѣ режими, които послѣдваха тия грѣшки, които, може да се каже, произтекоха отъ тѣхъ, бѣ Стамболовиятъ режимъ. Тоя режимъ е толкова типиченъ, щото ще ми допуснете да се поспра малко на него, толкозъ повече, че въ него се съдържатъ всички ония политически грѣхове, които доведоха страната ни до днешното ѣ тежко положение. Тоя режимъ, дошълъ у насъ вѣнъ отъ парламента, установенъ съ грубата материална сила, не можеше да трѣгне — и да биха желали неговитѣ автори — въ другъ по-добъръ пѣтъ: нѣщо създадено съ насилие, само съ насилие и можеше да се крѣпи. И тамъ трѣгна този режимъ. Когато нѣкои твърдятъ, че въ Стамболовия режимъ е имало нѣкакви държавни идеи, азъ мисля, че тѣ иронически твърдятъ това.

Димитъръ Петковъ: Искамъ думата да говоря по историческитѣ режими и азъ! Понеже той говори, и азъ ще говоря свободно за режимитѣ!

Прѣдседателствующий Атанасъ Краевъ: Ние сте записанъ четвърти.

Димитъръ Петковъ: Добрѣ, когато ми дойде редѣтъ.

Димитъръ Ризовъ: (Продѣлжава.) Истина е, г-да, че Стамболовиятъ режимъ изкара като свой етикетъ една държавна идея, че ще спаси страната отъ завладяването на Русия; по не по-малко е истина, че тоя режимъ не само не спаси страната отъ никаква Русия, ами свърши, именно, подъ тежестѣта на тоя страхъ, който самъ бѣше създалъ. Защото лиевидирането на тоя режимъ стана, само за да се добие благоволенieto

на оная Русия, противъ която се водеше борба. Защото, слѣдъ осемъ-годишна жестока борба, която изтощи силитѣ на страната, нашата държава бѣше принудена да се върне пакъ назадъ и да признае, че всичко, което се бѣ говорило за нѣкакво спасение отъ Русия, бѣ само единъ фалшивъ етикетъ. И за да може се вкара страната ни въ единъ нормаленъ режимъ, самиятъ нашъ князь бѣше принуденъ да поиска примирение съ Русия и даже се видѣ въ трудното положение — както той самъ говорѣше въ прокламацията си — да направи една страшна жертва за това примирение, като измѣни религията на своя прѣвроденъ синъ. Ясно е, мисля, че тоя режимъ не е ималъ никаква държавна идея и че борбата съ Русия бѣше само единъ етикетъ, за да се прекриятъ всичкитѣ ония нечути золуми, които станаха въ този режимъ. Външната политика на Стамболовия режимъ бѣше една политика на прислужничество. Никога тая политика не се е въодушевлявала отъ нѣкакви национални идеали и никога не е водила смѣтка за тѣхъ.

Д-ръ Петъръ Гудевъ: Питайте македонцитѣ! За Васъ, който бѣгахте.

Димитъръ Ризовъ: Послушайте ме и послѣ отговаряйте.

Прѣдседателствующий Атанасъ Краевъ: Моля, поискайте думата, г-нъ Гудевъ, и азъ ще Ви позволя да говорите!

Д-ръ Петъръ Гудевъ: Да не говори по такъвъ начинъ, да раздразнява.

Димитъръ Ризовъ: Вие ще ми отговорите послѣ, г-нъ Гудевъ, и азъ ще Ви изслушамъ. Недѣйте апострофира, защото ще се кае — азъ тоже владѣя малко апострофирането.

Г-да! Ако въ тая прѣхвалена външна политика на Стамболовия режимъ имаше нѣщо, което да изглежда на извѣстно едно опрѣдѣлено течение, то бѣше само това, че тази политика бѣше едно страшно оръдие въ рѣцѣтъ на Тройствения съюзъ и Англия, за да пакостятъ на Русия. Но на България тая политика никаква полза не принесе и не можеше да принесе, а на Македония — още по-малко, както ще видимъ по-послѣ.

Като оставите външната политика, която е гвоздеа на Стамболовия режимъ — она гвоздей, върху който привърженицитѣ на Стамболова, покоенъ вече, обѣсватъ своята държавническа торба — този режимъ не съдържа въ себе си нищо друго, освѣнъ пакости, насилия, разпиляване на държавнитѣ срдѣства и нравствено разнебитване на страната. До тоя режимъ, никога не бѣше дошла работата дотамъ, щото единъ синъ на България, излѣзълъ изъ нейната срдѣда, да хване цѣлия народъ въ рѣцѣтъ си и да го тиранизира въ разстояние на осемъ години. Най-добритѣ синове на страната бѣха тогазъ или въ затворитѣ, или пропждени отъ родната си земя. Днешниятъ Министъръ-Прѣдседател, който, и като човѣкъ, и като Министъръ-Прѣдседател, може да прави честь не само на нашата страна, бѣше една отъ свѣршено невиннитѣ жертви на тоя режимъ и прѣкара нѣкои отъ най-добритѣ си години въ затвора — години, на които ние ще дължимъ словането на една голѣма частъ

отъ енергията на тоя полезенъ български синъ. (Димитъръ Петковъ: Какво ще каже г. Паприковъ?) Характеристичното на тоя режимъ бѣше, че борбата между народа и Правителството — ако щете даже и Короната — той я въведе като държавенъ принципъ въ страната. Авторитѣ на тоя режимъ могатъ да се хвалятъ, колкото щатъ съ своитѣ заслуги спрѣмо нашия Князь; но безсмыслно е за всички ви, че тѣ не дадоха на тоя князь онова, отъ което той най-много имаше нужда — любовта народна. И каквито инсинуации да пускатъ сега тия хора, че днешната нова ера ще създаде единъ новъ 9 августъ, азъ смѣло се заемамъ да отговоря, че ако на днешния князь даде нѣкой онова, което той трѣбва да има — любовта народна, то е, безъ съмнѣние, че ще го даде днешната ера, днешното Народно Събрание и днешното Правителство. Такъво е поне моето дълбоко убѣждение. (Димитъръ Петковъ: Дай Боже!)

Слѣдъ такъвъ единъ режимъ, г-да, който разклати отъ дъно цѣлата наша страна, лесно ви е да разберете, че режимитѣ, които го послѣдваха, даже и сегашниятъ, трѣбваше да си поставятъ за главна задача лѣкуването на държавата, лѣкуването на народа отъ злинитѣ, които тогазъ го сполѣтѣха. Жалното е само, че и слѣдъ тѣзи пакости, които страната прѣтърпѣ отъ тоя режимъ, у насъ — благодарение на она политически развратъ, който тоя режимъ въведе въ страната — пакъ се намѣриха хора, които, прѣди двѣ години, прѣди година и половина, се опитаха да влѣзатъ въ такъвъ смѣтъ пжтъ. И нѣма никакво съмнѣние, че послѣ всичко това рѣчта на Княза къмъ прѣходното министерство, съ която той поиска абсолютното свободни избори за тая измжчена страна е въ дѣйствителностъ една епохална рѣчь. Защото, каквото и да се казва за Правителството, което произведе тия избори, безсмыслно е, че ние вече имаме едно Народно Събрание, което ни дава едно Правителство, излѣзло отъ неговата срдѣда, и което Правителство, азъ поне нѣмамъ никакво съмнѣние, ще се опита да създаде една нова ера за страната ни, ера на единъ истински и непритворенъ конституционализъмъ, ера на духовно единение между Княза и народа.

Но ние, г-да прѣдставители, дошли сме тукъ, за да търсимъ цѣръ на народнитѣ болки, та ще трѣбва трѣзво да погледнемъ на онова положение, въ което се намира днесъ страната. Всички ние, а наедно съ насъ и самиятъ народъ, чувствуваме и разбираме, че днешното положение на нашата държава е извънредно тежко. Бюджетътъ е на лице да ни докаже, че държавнитѣ приходи сж понамалили прѣзъ послѣднитѣ години; а ослабването на търговията ни, отпадането на занаятитѣ, назаднячавостта на земледѣлието ни сж нови доказателства, че економическото положение на народа ни е извънредно трудно. Въ държавното управление, наедно съ въвеждането системата на разпиляването държавнитѣ пари, въведе се и системата на назначаване за чиновници хора, вземани отъ улицата, и създаването на служби, за да се намѣри мѣсто на празнитѣ партизани. Тия злини сж такива, г-да, отъ които, струва ми се, не скоро ще се очистимъ; но безсмыслно е, че Правителството ще трѣбва да вземе грижата часъ по-скоро да ни отърве отъ

тая бѣда, защото, днесъ както стои работата, положението на България прѣдставлява печално зрѣлище: отъ една страна, единъ народъ измъченъ, разстроенъ економически, обѣднялъ; отъ друга страна, една интелигенция, която седи на гърба на тоя народъ, живѣе за негова смѣтка, експлоатира го, и, сегизъ-тогизъ, или го вика на изборъ за да го бие, или пъкъ стрѣля на него, когато той вдигне гласъ на протестъ противъ своята неволя. Ако може да се говори за народна експлоатация, то по-колосална експлоатация отъ днешната у насъ, азъ поне не познавамъ. И ако има нѣщо, което особено да ни радва прѣзъ послѣднитѣ избори, то е това, че главно на селското население, ние дължимъ болшинството на днешното Народно Собрание, което даде новото Правителство. Туй явление е толкова по-отраднo, че когато вземете да сравните това, което ставаше допрѣди година, допрѣди нѣколко мѣсеца, съ онова, което е ставало въ миналото, васъ не може да ви не поразява фактътъ, че, паралелно съ нарастването на интелигентността въ страната ни и паралелно съ появяването на цѣли ордии интелигентни наши хора излѣзли изъ гимназитѣ и университетитѣ, държавното наше управление бѣше прѣпълнено отъ бездарности и неспособности. Доста е да ви се припомни поразителниятъ фактъ, че въ първото Народно Собрание, въ 1880 г., прѣдсѣдателъ бѣше г. Каравеловъ, а на ланското Народно Собрание прѣдсѣдателъ бѣше единъ Жечо Бакаловъ, за да разберете ясно, какъвъ регресъ въ това отношение бѣше направила нашата държава. Общата физиономия на това положение, безспорно, е едно отъ най-безотраднитѣ.

Но, ако има нѣщо, на което азъ особено искамъ да напри днесъ, то е това, че главното кормило на нашата държавна машина, главното орждие, съ което тая машина се движи, е и остава, въ моитѣ очи, нашата външна политика. И азъ продължавамъ да вѣрвамъ въ това, което не веднажъ съмъ проповѣдвалъ и печатно, а именно, че нашето вътрѣшно положение, нашето финансово положение, нашето политическо положение, като държава, нѣма да се поправи, докато ние не дадемъ едно стабилно направление на нашата външна политика. Ако максимата: „Дайте ми добри финанси, за да ви дамъ добра политика“ е вѣрна, то мене ми се чини, че още по-вѣрна е обратната максима: „Дайте ми добра политика, за да ви дамъ добри финанси.“ Каквото щемъ да говоримъ, г-да, но онова орждие, съ което страната е била изтласквана изъ своитѣ релси, досега поне, е била външната политика. И менъ ми се струва, че, колкото финансовата задача на Правителството да е тежка и належаща и колкото задачата за обезпечение свободата на страната да е голѣма и прѣдстояща, сѣ пакъ единъ отъ главнитѣ въпроси, едно отъ главнитѣ занятия на повото наше Правителство трѣбва да бѣде, опрѣдѣлението на нашата външна политика. Елементитѣ на случайността и непослѣдователността, трѣбва да изчезнатъ отъ тази политика. Защото, колкото и да си затваряме очитѣ, прѣдъ насъ днесъ стои разтворенъ въпросътъ за Македония, и ние не знаемъ, дали този въпросъ нѣма да ни създаде нѣкакъвъ сюрпризъ, ако не вземемъ мѣрки да го поставимъ на оная почва, на която той трѣбва да бѣде поставенъ.

Г-да народни прѣдставители! Щомъ става дума за Македония и Македонския въпросъ, азъ ви моля, като на македонецъ, да погледнете малко по-снисходително, ако нѣкаква волност на езика ми се изтърве по тоя въпросъ. Прѣдупрѣждавамъ ви въ едно: че не съмъ се качилъ на тая трибуна, за да създавамъ трудности на нашето Правителство, което, и безъ това, съ доста трудности има да се бори. Могълъ бихъ да се похваля и съ туй, че чувството на мѣрка е доста развито у мене, та ще се помъча по тоя щекотливъ въпросъ да изкажа моитѣ възгледи съ прѣмота, но и безъ намѣрение да обиждамъ или наранявамъ ничие честолюбие.

Днесъ-заднесъ, вие знаете въ какво положение се намира Македонскиятъ въпросъ; почти цѣлата страна тамъ е въ такава тревога, щото никой не знае, като заспива вечеръта, дали ще осъмне на заравъта. Сума добри синове на страната сж въ затворитѣ. Познати ми сж хора, за които имамъ свѣдѣния, че сж били бити и изтезавани — и вѣрвамъ въ това; други отъ тѣхъ не се изпитватъ, а само тлѣятъ въ затворитѣ; трети арестувани сж, за да бѣдатъ скубани отъ чиновницитѣ; четвърти прѣдадени сж за сѣдене на сѣдилища, които всичко друго сж, освѣнъ сѣдилища. Всичко туй създадо е въ страната една такава атмосфера, въ която трудно е на българина тамъ да диша. Доколкото азъ знамъ, за да вземе такъвъ разгаръ положението въ Македония, никакви привидни и особени причини нѣмаше: никакво възстание тамъ е нѣмало, никакви атаки противъ Правителството е нѣмало, а просто и чисто турското правителство се е възползвало отъ оня шумъ, който се повдигна около едно нещастно убийство въ Букурещъ прѣзъ миналото лѣто, за да тури ржка на всички по-свѣстни и по-разбудени българи въ Македония и, по такъвъ начинъ, да нанесе единъ рѣшителенъ ударъ на развитието на нашитѣ сънародници тамъ. Отъ вѣстницитѣ се знае, че, за да направи това Турция, тя е почерпнала куражъ отъ нѣкаква си декларация на руския прѣдставителъ въ Цариградъ г. Зиновиевъ. Тая декларация бѣше прѣдадена въ печата въ форма, на която мене ще бѣде позволено да не вѣрвамъ, защото съдържаше една очевидна тенденция да прѣдстави въпроса така, като че ли Русия е дала *carte blanche* на Турция да прави каквото ще въ Македония и като че ли тя, Русия, е насъскала Турция да върши това, което сега се върши въ Македония. Азъ допускамъ, че г. Зиновиевъ може да е казалъ нѣщо подобно; но азъ не вѣрвамъ, че той може да е казалъ това въ такава форма. Азъ не допускамъ, че единъ прѣдставителъ на една велика държава, толкова добръ запознатъ съ поредъка на страната, въ която е акредитиранъ, не допускамъ, казвамъ, че той може да отиде до такава крайностъ, за да дава картъ-бланшове на едно Правителство, което никакви скрупули никога е нѣмало. Ако е трѣбвало да се обърне внимание на това, което става въ Македония отъ страна на българитѣ, никакво съмняние нѣмамъ, че г. Зиновиевъ не би забравилъ да обърне вниманието на Турция по-напрѣдъ върху онова, което става въ Македония и въ Призренския вилаетъ отъ страна на арнаутитѣ. Защото, ето

вече цѣли години, какъ тамъ се поддържа едно хроническо състояние на трѣскавостъ и болѣзненостъ политическа. Може да се твърди тукъ съ много голѣма положителностъ, че, въ Призренския вилаетъ, християнското население — по-право сръбското население — е почти разнебитено отъ арнаутитѣ. Никѣдѣ потурчвания не ставатъ въ такъвъ размѣръ, въ каквото ставатъ тамъ, и никѣдѣ убийствата и ограбванията не взематъ оня голѣмъ размѣръ, каквото взематъ тамъ. Естествено е, че г. Зиновиевъ трѣбва да е свързалъ тия два въпроса и да е обърналъ вниманието на Турция върху тѣхъ, за да вземе тя мѣрки, които ще прѣкратитъ това трудно положение на Македония и Стара-Сърбия. Но и когато допустнемъ, че г. Зиновиевъ е могълъ да прѣпоръча на Турция нѣкакви мѣрки противъ Македонскитѣ българи, пакъ ще бѣде много трудно да върваме, че тая прѣпоръка е могла да стане въ формата, въ която се мѣчатъ да я прѣдаватъ всички неприятелски вѣстници на Русия. Защото, г-да, каквото и да става въ Македония, каквито вълнения и да сж ставали тамъ, не тѣ сж причината на днешното несносно положение на Македония, а това несносно положение е тѣхната причина. Тѣ сж слѣдствие, а не причина. Ако Европа, ако прѣдставителтъ на Русия има защо да се обръща къмъ Турция, то е безсмыслно само за туй: да напомни на тая държава, че има единъ международенъ договоръ, неизпълненъ въ Македония отъ нея, и благодарение на който неизпълненъ договоръ, ето вече 23 години какъ тази страна прѣкарва това трѣскаво състояние, което виждаме днесъ; прѣкарва го, кога по-силно, кога по-слабо, но никогато това положение не е било нормално тамъ. Ясно е, слѣдователно, че онова, което би трѣбовало да се каже на Турция, то е: да изпълни тя Берлинския договоръ, за да прѣстане положението, което тамъ трае и което положение ще трае, додѣто прѣдвиденитѣ въ Берлинския договоръ реформи не бѣдатъ изпълнени. Защото и досега още, доколкото азъ зная, по нѣмане на никакви данни противъ арестуванитѣ българи въ Македония, турскитѣ власти ги изкарватъ виновни въ туй, че тѣ търсили нѣкакви политически права — ония политически права, които македонцитѣ иматъ право да търсятъ въ силата на международния актъ, подписанъ отъ самата Турция. А това, че сж търсили тия си права, не само не е никакво прѣстѣпление, ами е една тѣхна длъжностъ.

Азъ се надѣвамъ, г-да, че, ако въ това отношение е направена нѣкоя невѣрна стѣпка отъ прѣдставителя на Русия въ Цариградъ, тя ще се дължи повече на рапортитѣ на подвѣдомственитѣ нему консули въ Македония, които сж се поставили на фалшивата почва да бѣдатъ консули и защитници само на една частъ отъ населението въ тая страна. Азъ се надѣвамъ, казвамъ, че, ако това е станало, то г. Зиновиевъ ще бѣде първия да прибѣрза, за да вземе мѣрки, съ които да ограда оная крайна разпушеностъ, която турскитѣ власти сж си позволили вече въ Македония, и, благодарение на която, всички почти затвори сж пълни съ хора бити, изтезавани, неспадени още, или спадени отъ сѣдилища, които не прѣдставляватъ никаква гаранция. Вие не ще повѣрвате, г-да, какъ се сѣдятъ въ

Македония ония българи, които се наричатъ комити. Тѣ, собствено, и не се сѣдятъ. Прѣди двѣ години, по поводъ на извѣстната намъ Вилишка афера, арестувани бѣха сума хора. Турското правителство избра измежду тѣхъ 15 души отъ най-интелигентнитѣ, и какво мислите, че ги сѣдиха, че нѣкакъвъ сѣдъ се произнесе за тѣхъ, че тѣ бѣха изпитани, че имаха адвокати и че всичко това стана въ публично засѣдание? Нищо подобно, г-да, не е ставало. Ами просто и чисто, дойде една комисиия отъ Цариградъ, подъ прѣдсѣдателството на Саадединъ паша и, безъ да направи на виновницитѣ честта даже да ги изпита, на основание само на прѣдварителнитѣ показания, изтрѣгнати съ бой и изтезания, взе и произнесе смъртна присѣда за всички. Тая смъртна присѣда отпослѣ биде отменена отъ Султана и хората бидоха изпратени въ Подрумската крѣпостъ, дѣто и досега още гниятъ. Азъ мисля, че би било отрицание на всички ония челолюбивы чувства, които сж движили руския царъ, когато прогласи мира въ Европа и поиска свикването на една международна конференция да легализира тоя миръ, — да се прѣдаватъ хора невинни въ рѣцѣтъ на такива сѣдилища и на такива сѣдии! Нѣщо прѣди нѣколко мѣсеца, рускиятъ консулъ въ Ерзерумъ бѣше нападенъ отъ кюрди, които му бѣха ограбили багажа. За тоя багажъ виновницитѣ бѣха уловени и дадени подъ сѣдъ; но г. Зиновиевъ поиска единъ специаленъ сѣдъ, който да сѣди виновницитѣ, защото нѣмалъ довѣрие въ сѣдилището, съставено за тѣхъ. Азъ мисля, и имамъ право да се надѣвамъ, че прѣдставителтъ на Русия въ Цариградъ ще направи за Македония поне толкова, колкото направи за багажа на своя консулъ въ Ерзерумъ — ще поиска единъ сѣдъ, който да прѣдставлява всичкитѣ гаранции, че затворенитѣ ще бѣдатъ сѣдени за вина, ако сж направили такава, а не само защото тѣй се иска на турската властъ. Защото, г-да, кой каквото ще да ми твърди, но никой отъ затворенитѣ сега въ Македония въ нищо не се е провинилъ прѣдъ Турция — тѣ сж затворени само за туй, защото, отъ нѣколко години насамъ, систематически, методически Турция се мѣчи да съсипе българщината въ Македония по всекакъвъ начинъ. Тя се мѣчи да я съсипе затуй, защото много добръ знае, че въ Македония нѣма българска пропаганда, а има единъ Български народъ повече отъ единъ милионъ души, въ пълно съзнание на своята националностъ, който съставлява болшинство въ страната и който прѣдставлява една опасностъ за Турция въ тал смисълъ, че тя не желае да дава правата прѣдвидени за страната отъ Берлинския договоръ. И ако другитѣ пропаганди правятъ нѣкакъвъ успѣхъ тамъ, то тоя успѣхъ се дължи само на туй, че Турция го желае и го пасърчава съ сѣщата цѣль — за да machка българщината тамъ, която е силна и опасна за нея.

Г-да прѣдставители! Нашата задача въ Македония не е такава, която би искала нѣкакъвъ особенъ напоръ на паптитѣ сили поне засега; но едно е безсмыслно, че ние трѣбва да си разяснимъ хубаво тая задача. Не веднажъ съмъ чувалъ и сега слушамъ, че ние трѣбва да се ограничимъ въ Македония въ своята културна роль, т. е. въ учи-

лица, попове и владици. Азъ съмъ поддържалъ и на друго мѣсто, поддържамъ го днесъ и тукъ, че тая наша задача въ Македония е вече свършена. Тя е свършена, не само защото е изиграла вече своята роль, но защото нейното по-нататъшно продължение не е възможно. А невъзможно е то по-простата причина, че Турция не допуца вече нито нови български училища да се отварятъ, нито нови български владици да се пращатъ въ Македония; и не само не допуска това, г-да, ами се мжи да затвара и ония училища, които съществуватъ тамъ, защото повечето отъ затваряните българци сж учители. Рѣдко е главно училище въ Македония, което всѣка година да не дава по нѣколко учители за затвора. Та даже, казвамъ, когато тая културна задача не щѣше да бѣде свършена за насъ въ Македония, Турция вече ѝ тури прѣграда на сила, и отсега натакъ да мислимъ, че съ училища и владици ще събуждаме и вдигаме на крака нашитѣ сънародници въ Македония, азъ го считамъ за едно голѣмо заблуждение. Считамъ го за голѣмо заблуждение, защото българскитѣ училища тамъ ще даватъ само материалъ на Турция, за да има кого да затвара тя въ затворитѣ, и материалъ на България за чиповници. Считамъ го за заблуждение и за това още, че не само никакви нови владици вие нѣма да получите отъ Турция, но, и ако получите, тѣ вече сж изпаднали въ положението на яланъ-шаити въ Македония и бъркатъ повече на нашитѣ сънародници тамъ, отколкото да имъ помагатъ. Остава, слѣдователно, само една наша задача въ Македония, и тя е задачата, която е санкционирана отъ Берлинския договоръ прѣди 23 години — да се дадатъ реформи на страната, и то такива реформи, които да обезпечатъ живота, имота и извѣстни права на населението. А тия реформи въ никаква друга форма не може да се сложатъ, освѣнъ въ формата на една автономия. Азъ считамъ, че е изминало и врѣмето на всѣкакви спорове за нашитѣ етнографически права въ Македония. Нѣма вече защо да се спори, г-да, върху туй. Отъ 50 години насамъ, всичкитѣ крѣпости въ Азия и всичкитѣ затвори въ Македония сж пълни съ българи, и, ако нѣмахме нѣкои други доказателства, че тамъ има единъ Български народъ и че той съставлява болшинството, то това само явление е достатъчно доказателство, за да убѣди външния свѣтъ въ правотата на нашитѣ етнографически претенции.

Политическата задача, която ни прѣдстои въ Македония — автономията — не е задача, г-да, за която трѣбва да воюваме съ Турция. Азъ мисля, че ние можемъ да си я поставимъ като задача, и да се стремимъ за нейното постигане, безъ да прибѣгваме до нѣкои особени жѣртви; но затуй, менѣ се струва, че на нашия Министъръ на Външнитѣ Работи прѣдстои една доста трудна роль въ това отношение. Извъредно важно е да се убѣдятъ хората, че ние съвършено искрено искаме не присъединението на Македония къмъ България, а една автономия за тая страна. А за туй трѣбва да прѣстане онова колебание на нашата външна политика, което досега е съществувало. Нашитѣ отношения съ Русия трѣбва да бѣдатъ окончателно опрѣдѣлени. Освѣнъ това, необходимо е едно споразумѣние съ нашата съ-

сѣдка Сърбия по отношение на Македония. До такова споразумѣние могли би лесно да се доберемъ днесъ, защото и сѣрбитѣ вече не могатъ да не съзнаватъ, че нѣма друга почва за изкуствено създаване свои сънародници, или, ако иматъ свои сънародници тамъ, за издигането имъ на крака, отъ почвата на автономията, при която всѣка народностъ, която живѣе въ Македония, ще бѣде изправена на собствения си крака съ всички права и гаранции, за да може свободно и самостоятелно да съществува.

Но за искреността на нашата външна политика, необходимо нужно е нашето Правителство да си опрѣдѣли точно, ясно и открито своето положение спрѣмо Върховния Македонски Комитетъ въ България, за чийто смѣтка ставатъ всички тия работи въ Македония, на чийто грѣбъ се товарятъ всичкитѣ затвори въ Македония и за чийто грѣхове се държи отговорно едно население, което въ нищо не е провинено, защото никаква свръска съ този Комитетъ това население нѣма. На Върховния Македонски Комитетъ лани се стовари едно прѣстѣпление, извършено въ Румъния. Нито му е мѣстото тукъ, нито е моя работа да влизамъ въ разправи по това прѣстѣпление, за да дира, доколко то може да се приписва на Македонския Комитетъ. По конфликта, създаденъ съ Румъния, съдебното дѣло скоро ще се разгледа отъ нашитѣ съдилища, и всѣки ще бѣде въ положение тогазъ да съди за причастността или непричастността на Комитета въ това дѣло. Но безсмыслно е, че тоя Комитетъ трѣбва да се постави въ онова положение, което прѣдписватъ нашитѣ закони, та да не може той да създава трудности на нашето Правителство и пикой да нѣма право да държи отговорно за неговитѣ дѣла цѣло едно население въ Македония, съвсѣмъ чуждо на тенденциитѣ на този Комитетъ, или, по право, на дѣйствиата на този Комитетъ. Азъ мисля, че, въ силата на нашитѣ закони, единъ комитетъ могълъ би да съществува, като легално учреждение. Ако той върши нѣкои работи, които сж запрѣтени отъ нашитѣ закони, нѣма никакво съмнѣние, че всѣко правителство е длъжно да нази интереситѣ на страната и да прѣдава виновницитѣ въ рѣцѣтъ на правосъдието. Но менѣ ми се струва, че е необходимо нужно да се прибѣрза, за да се тури край на игритѣ, които се вършатъ съ този Комитетъ и които игри хвърлятъ сѣнка отъ подозрѣние върху България — сѣнка съвсѣмъ неоправдана. Комитетътъ може да съществува като самостоятелно учреждение, безъ да апгажира ни най-малко Българското Правителство, а, за да съществува тѣй, той трѣбва да бѣде свободенъ отъ всѣкакви връзки съ властующитѣ въ България. Каквото щемъ да говоримъ, г-да, но ако български генерали излизатъ въ оставка, за да ставатъ прѣдсѣдатели на този Комитетъ, вамъ ще бѣде мжно да доважете на хората, че вие нѣмате връзки съ него. (Димитъръ Марковъ: Кой е този генералъ?) — Цончевъ се готви да става. (Димитъръ Марковъ: „Готви се“ — то е друго!) Никой нѣма да се осъмни въ искреността на днешното Правителство по отношение на Комитета; но менѣ ми се струва, че това не е достатъчно. Правителството е длъжно да докаже тая си искреностъ, като тури край на всѣкаква

сѣнка на подозрѣние върху него. Защото моето дълбоко убѣждение е, че, за да може нашето Правителство да помогне въ нѣщо на Македония, то трѣбва да е чисто от дѣяния, които по самото свое естество не приличат на едно правителство. Веднажъ Българското Правителство поставено вѣнъ отъ всѣкакви ангажменти съ всѣкакви комитети, азъ считамъ, че то е дължно и че то може да вземе нѣкои мѣрки — по възможност, най-скоро — за да поиска отъ Турция да се тури край на това, що става днесъ въ Македония. И не само може да вземе нѣкои мѣрки, но азъ мисля, че нашето Правителство има възможност и репресия да направи въ това отношение, безъ да прибѣгва до нѣкаква мобилизация и до нѣкакви войни.

Въ силата на единъ международенъ актъ, ние сме се задължили — въ блаженитѣ врѣмена на Стамболова — да плащаме повече отъ три милиона лева румелийски данѣкъ на Турция. Тоя данѣкъ отива въ касата на „публичния дългъ“, но за насъ е сѣ едно. Азъ мисля, че ако ние сме длѣжни да плащаме тоя данѣкъ въ силата на единъ международенъ трактатъ, то имаме нравствено право да поискаме отъ Турция да изпълни и тя постановленията на тоя трактатъ, които се отнасятъ до нашитѣ сънародници въ Македония, толкова повече, че неизпълнението на тоя трактатъ отъ страна на Турция, по отношение къмъ Македония, влѣче за нашето Княжество много голѣми бели и много голѣми разпоски, тъй като сума хора оставатъ тамъ страната и дохождатъ туеъ да търсятъ прибѣжище, подслонъ и материална поддрѣпка, било като седатъ на държавната трапеза, било като дирятъ помощъ за прѣпитанието си. Нито неприятелска, нито неприязнена мѣрка ще бѣде, ако нашето Правителство рѣши да откаже плащането на тоя данѣкъ дотогазъ, додѣто Турция не изпълни сѣщия договоръ, по силата на който ние сме се задължили да плащаме тоя данѣкъ. Азъ считамъ, че това е първата мѣрка, която нашето Правителство трѣбва да вземе, и азъ намирамъ, че тая мѣрка е доста важна и доста сериозна, за да може застави и Турция, и нейнитѣ съвѣтници да се позамислятъ малко. Но по отношение на Турция, ако бихме желали да водимъ спрѣмо нея оная коварна политика, която тя води спрѣмо насъ, имало би, г-да, още едно много силно срѣдство. Азъ никога нѣма да си позволя да го прѣпоръчамъ на нашето Правителство; но, несъмнѣно, заслужва да бѣде споменато, че то може да се приспособи. Въ силата на нашитѣ закони, въ силата на оная конституция, подъ която личи и подписътъ на Турция, у насъ, въ България, подъ носѣтъ на Цариградъ могатъ да се създадатъ гнѣзда отъ всички активни недоволници противъ днешния турски режимъ. Цѣлата агитация на младо-турската партия и на арменскитѣ революционери прѣспокойно и открито може да се прѣнесе у насъ и да се пусне въ пѣленъ ходъ противъ Турция; но ние не само не сме направили това, ами прѣди двѣ години, вървѣи нашитѣ закони, спрѣхме издаването на единъ младо-турски вѣстникъ въ София или Пловдивъ — добръ не помня — само за угодата на Турция. И какво получихме въ замѣна на това, г-да? А, ето какво. Отъ нѣколко години насамъ, турската политика е съвѣсмъ проста

по отношение къмъ насъ: когато се касае да изтрѣне нѣщо, тя го изтрѣгва, а когато се касае да го плати, тя го плаща само съ двѣ монети — или съ ордени, или пѣкъ затвара македонци, за да ни ги подарява изпослѣ, подъ формата на помилване. Стѣгласѣте се, че тая игра е много проста, много съ бѣли конци съшита и много азиатска, за да може да ни въвежда въ заблуждение; и азъ мисля, че тя трѣбва да прѣстане вече. Единствениятъ международенъ дългъ, единствениятъ дългъ, като васали спрѣмо сюзеренъ, за който Турция може да се обръща къмъ насъ, то е само да пазимъ нашата граница отъ нахлуването на чети въ Македония — нищо повече отъ туй ние не сме длѣжни да направимъ. А да пакостимъ и бърѣаме на Турция, ние можемъ много повече, отколкото тя върши съ насъ въ Македония.

Ето защо, г-да, азъ вмѣнявамъ въ дългъ на нашия Министъръ на Външнитѣ Работи, да обърне вниманието на Турция върху тия въпроси. Ако се иска добро съсѣдство, то първото условие е да се плаща съ взаимностъ. Ако ли Турция систематически се стреми да унищожи и смачка нашитѣ съплеменици въ Македония, то ясно е, че ние не можемъ и не трѣбва да зяпаме вече въ очитѣ. Настоящиятъ Министъръ на Външнитѣ Работи може да заговори по този въпросъ толкозъ по-авторитетно, че днесъ вече нѣма нито единъ съвѣстенъ българинъ, нѣма нито единъ мислящъ македонецъ, който да не разбира, че дотогазъ, докогато сама България се бори съ своя вжтрѣшенъ кризисъ, дотогазъ, докогато отношенията на България спрѣмо Русия не сж окончателно опрѣдѣлени, всѣко възстание въ Македония не може да има освѣнъ два резултата: 1) да смачка всички по-събудени наши братя тамъ и 2) да отвори вратата на една австрийска окупация въ Македония. Азъ се надѣвамъ, че нито единъ македонецъ, нито единъ българинъ нѣма да стане нито съзнателно, нито безсъзнателно орждие, за да нанесе на своята нещастна родина тѣзи двѣ злини. И ако въ туй отношение нашето Правителство може да се счете гарантирано, ако то има възможностъ да не допусне нарушението на мира въ една съсѣдна територия, въ самия тоя фактъ, азъ мисля, то може да черпи куражъ, за да заговори съ Турция на она езикъ, на който трѣбва да се заговори. Не забравяйте, г-да, че турската психология срѣдина не разбира: турчинътъ е или ага, или рая — или трѣбва да паднешъ по коремъ прѣдъ него, или съ топузъ на главата му да застанешъ; срѣденъ пѣкъ за него никога не е имало! И които трѣгнатъ по срѣдния пѣкъ, бждѣте увѣрени, никакви резултати, освѣнъ ордени, нѣма да получатъ. Ние видѣхме прѣхваления режимъ на Стамболова какво даде съ тази срѣдина — това само, че се задължихме да плащаме 3½ милиона лева румелийска данъ, а въ замѣна получихме трима владици, които стоятъ като яланъ-шапти въ Македония, непотрѣбни никому, даже на себе си. Азъ мисля, че, ако въ 1875 г., австрийскиятъ министъръ на Външнитѣ Работи графъ Андраши можеше да подава мемоаръ и да иска въ една съсѣдна пему провинция не само да се възстанови мирътъ, но даже да се подобрява нѣкакво аграрно положение — думата бѣше за Восна-Херцеговина —

то ние, макаръ и малка държава, имаме право да издигнем гласа си въ полза на единъ цѣлъ народъ, чието съществуване съставлява тѣй нарѣчената наша историческа задача, и, който ако би не съществувалъ, нашата външна политика щѣше да бѣде много опростотворена и ние не щѣхме да бѣдемъ длѣжни да държимъ тази войска, защото, въ такъвъ случай, възможно бѣше да застанемъ на почвата на единъ неутралитетъ и възможно бѣше да ни бѣде признатъ международно този неутралитетъ. Но, за да могатъ да се постигнатъ всичкитѣ тия резултати, необходимо е едно условие — външната наша политика трѣбва да стои въ рѣцѣтъ на отговорни министри, тя не може да бѣде водена отъ никакви канцеларии и отъ никого друго. Външната наша политика, която, както казахъ, е била всекога кормилото на нашата държавна машина, ако не попадне въ рѣцѣтъ на отговорно министерство, азъ оставамъ при дълбокото убѣждение, че всички негови усилия да поправи положението на страната ще отидатъ напраздно и, въ край на краищата, ще излѣзатъ ялови, защото, благодарение на онова географическо положение, което занимаваме, тая външна политика всеки пѣтъ може да служи за едно камъче, което да прѣтовари всекакви министерски кола. Азъ не съмъ скривалъ никогато и, ми се струва, винаги съмъ билъ единъ отъ открититѣ проповѣдници на едно окончателно, трайно и опрѣдѣлено сближение съ нашата Освободителка. Азъ и днесъ считамъ, че тази задача трѣбва да бѣде основния камъкъ на нашата външна политика; тя трѣбва да бѣде тоя основенъ камъкъ, не само защото нашиятъ народъ, въ своитѣ чувства, въ своитѣ интереси, както ги разбира той, е за тая политика и ни я налага наравно съ мандата, който ни дава, но и затуй още, защото Стамболовиятъ режимъ най-добри докази, че, даже когато тази политика би съставлявала нѣкакво зло, то е много по-малко зло отъ оная външна политика, която въ Стамболовия режимъ се водеше. То е по-малко зло затуй, защото никогато нѣма да имаме нужда да се боримъ съ народа, за да прокараме тая политика. Не забравяйте едно нѣщо, г-да, че, всекога когато въ България е трѣбвало да се води една политика на другарство съ враговетѣ на Русия, необходимо нужно е било да се секвестира свободата на народа. Тая свобода е трѣбвало да се секвестира, защото тоя народъ никогато не би изпратилъ депутати, които биха водили една политика противъ Русия. Какво слѣдва отъ туй? Отъ туй слѣдва, че между едно наше сближение съ Русия и нашата свобода има известна органическа връзка, има едно съвпадение: водимъ ли политика съ враговетѣ на Русия — свободата на страната ни трѣбва да бѣде секвестрирана; водимъ ли политика съ Русия — нѣма защо да секвестрираме тая свобода. Тѣй щото, въпросътъ за нашето сближение съ Русия не е вече въпросъ само на външната ни политика, но е единъ много сериозенъ конституционенъ въпросъ за насъ, единъ много сериозенъ въпросъ за нашата свобода, за нашия конституционализъмъ и за нашето правилно развитие. Ние не знаемъ и ни единъ отъ насъ не може прѣдвидѣ и каже, какво ще стане подиръ 20—30—50 години. Може би, онѣзи, които мислятъ, че Русия има завоевателни

намѣрения на Балканския полуостровъ, да излѣзатъ тогава прави. Това е допустимо, както е допустимо и обратното, че могатъ да излѣзатъ прави ония, които мислятъ противното. Но едно е безсъмѣнно, че ние сме поставени да избираме между двѣ зла и че не можемъ да изберемъ, освѣнъ онова, което е по-малко.

Когато едно сближение съвършено искрено, опрѣдѣлено и стабилно съ Русия стане, азъ мисля, че то трѣбва да бѣде послѣдвано съ едно сжщо такова сближение съ Сърбия, па ако щете, и съ Черна-Гора. За щастие, човѣкътъ, който прѣчеше на добритѣ и приятелски отношения между България и Сърбия, е вече умрѣлъ. Не е наша работа да произнасяме благословия или проклятия на неговия гробъ; но наша работа е да го признаемъ и да кажемъ, че днесъ на Сърбския прѣстолъ стои единъ кралъ младъ, наистина, но който е далъ доста доказателства на една силна воля, на единъ прѣдвидливъ умъ и на една рѣшителностъ въ своитѣ дѣйствия и отношения. Азъ се надѣвамъ, че нашиѣ брати по вѣра и по кръвъ — Сърбитѣ — ще признаятъ вече, че пѣтътъ, който е билъ воденъ досега отъ тѣхъ въ Македония, не е много разбранъ пѣтъ. Криво е да се говори за миналото, г-да, но едно е безспорно, че ние българитѣ имаме прѣдъ славянството великата заслуга, задѣто Македония днесъ е славянска страна. И за тая наша заслуга длѣжни сж да водитъ смѣтка всички ония, които се считатъ членове отъ славянското сѣмейство. И не само сж длѣжни да водятъ смѣтка, но трѣбва да търсятъ въ нея една отъ точкитѣ на опора за своята политика спрѣмо насъ и спрѣмо Македония. Азъ мисля, че управницитѣ въ Сърбия не сж могли да не дойдатъ до убѣждение, че първото нѣщо, което трѣбва да стане въ Македония, е да се дадатъ правдини на тая страна. Защото, додѣто ставатъ тии игри въ Илджъз-Кѣюшкѣ: единъ денъ да дадатъ владика, другъ денъ да дадатъ ордени, да се води борба около училищата и да се пилѣятъ пари за тѣхъ, дотогазъ сжщинското гнѣздо на сърбитѣ, Призренския вилаетъ, се разрушава. Турция праща сръбскитѣ пропагандисти въ Македония да тѣпчатъ насъ, а праща арнаутитѣ въ Призренъ да тѣпчатъ сърбитѣ. Ако на нѣщо ни задѣлжава тая коварна и дволична политика на Турция, то е, че трѣбва да разберемъ еднажъ за винаги, какво и сѣрби, и българии, по отношение къмъ Македония, сме двѣ орждии въ чужди рѣцѣ, съ които взаимно биваме бити и самоунищожавани. Ето защо, азъ се надѣвамъ, че тоя трѣзвенъ възгледъ си е пробилъ вече, или ще си пробие скоро пѣтъ и въ Сърбия, и че наскоро, може би, ние ще имаме удоволствието да видимъ тая братска страна заедно съ насъ готова да поиска правдини за ония, които нѣкои ги наричатъ „Славянитѣ въ Македония“. Ако има тамъ сѣрби, никой нѣма да имъ ги вземе. Напротивъ, именно, при една автономия, тѣ ще повдигнатъ глава и ще застанатъ на краката си, като пълноправна единица, и въ национално, и въ политическо отношение.

Азъ счетохъ за нужно да изкажа всички тия възгледи и, макаръ на Министерството на Външнитѣ Работи да стои единъ младъ човѣкъ, азъ искамъ да вѣрвамъ въ

неговата способност и въ неговото уиѣние да се справи съ тая задача. Азъ го моля само да обърне малко повече внимание на факта, че трѣбва по-скоро да се справи съ задачата, по отношение къмъ Македония, защото тоя въпросъ взема размѣри такива, щото може да сюрпризира много скоро нашето Правителство въ форма, която никой отъ насъ не е очаквалъ. Незабравяйте, г-да — азъ ви говоря това по собственъ опитъ — че, още когато бѣхъ агентъ въ Македония, не веднажъ сж идвали при мене българи, които сж ми казвали: „Ама това не се търпи. Всѣки день колятъ отъ насъ по нѣколко души. Нека веднажъ налегнатъ всички ни да колятъ, та който остане живъ, да остане свободенъ, а който ще мрѣ, да мрѣ.“ Една страна, която е доведена до такава жестока логика — до логиката на единъ отчаянъ — безъ да ще, безъ да прѣдполага, безъ да върва може да отиде до оная крайностъ, която е нужна днесъ, и на Турция, и на Австрия, за да си оплетатъ кошницата въ Македония, възползувани отъ полусвързанитѣ ржцѣ на Русия въ Китай. Азъ се надѣвамъ, че днешното наше Правителство, въ това отношение, нѣма да трѣгне по стѣпките на своитѣ прѣдшественици, и надѣвамъ се, че нашата външна политика ще бжде поставена тамъ, дѣто тя трѣбва да стои, не само за да не бърка на нашата вътрѣшна и на нашата финансова политика, но и за да я стабилизира и я ограда отъ всѣкакви колебания и отъ всѣкакви промѣни.

Понеже, г-да народни прѣдставители, въ нашето политическо минало азъ се помжчихъ да потърся нашитѣ грѣхове, за да се види, дѣ трѣбва сега да трѣгнемъ и какъ трѣбва да поправимъ тия грѣхове, азъ ще си позволя да кажа пжтъомъ нѣколко възгледа и по останалитѣ отрасли на нашата държавна политика.

Отъ самото тронно слово и отъ неговия отговоръ много ясно се вижда, каква ще бжде финансовата политика на страната. Мнозина мислятъ, че могло да се харчатъ и повече пари, когато се касае да се получатъ бжджщи облаги отъ тѣзи пари, чрѣзъ искусствено развитие на индустрията и промишлеността. Азъ пъкъ мисля, г-да, че нашата държава е попаднала въ такова тежко финансово положение, щото днесъ-затдесъ, прѣдъ насъ стои само една задача — да намалимъ разходитѣ, за да уравнилимъ бюджета. И мене ми е драго, че г. Каравеловъ е отъ ония финансисты, които най-хубаво могатъ да се справятъ съ тая задача. При разглеждането на бюджета, ние ще имаме случай — особено, при разглеждането бюджетитѣ на всѣко отдѣлно министерство — да кажемъ каквото има да кажемъ. Засега, при вотирането на тронното слово, въ което ние изказваме довѣрие на новото Правителство, мисля, достатъчно ще е, ако споменемъ само едно отъ задълженията на днешното Правителство, а именно: каквито заеми и да се правятъ за покриване на ония наши плавающи дългове, които плуватъ и не се даватъ и които възлизатъ на около 100.000.000 лева, нашето Правителство да не залага срѣщу него никакви монополи. Мисля, че ние и въ това отношение можемъ да върваме на настоящето Правителство, защото досега поне то не е дало ни едно доказателство, че мисли да не държи смѣтка за своитѣ задължения.

По вътрѣшната политика, азъ бихъ молилъ да се взематъ нѣкои мѣрки още въ тая сесия, които да гарантиратъ малко по-сериозно правдинитѣ на народа. Азъ се надѣвамъ, че ние ще се видимъ и прѣзъ есенната сесия; но понеже и ние сме една държава, която влиза въ Ориента, дѣто сюрпризитѣ сж всѣкога възможни, то азъ бихъ желалъ, щото още въ тая сесия да се направи всичко онова, което е нужно, за да се гарантиратъ свободитѣ на народа и се обезпечатъ условията на една нова политическа борба, ако тя ни се наложи.

Повечето отъ сериознитѣ реформи, какъвто е напр. законътъ за чиновницитѣ, който трѣбва да тури край на захвърлянето запаятитѣ, за да се сѣда на държавната трапеза, едвали ще може да се внесатъ още въ тая сесия. Други нѣкои закони, които трѣбва да повдигнатъ онова западнало наше земледѣлие, на което повечето отъ насъ, ако не всички, сме прѣдставители, тоже едвали ще има врѣме да се внесатъ сега. Но има мѣрки, които не само могатъ, но които трѣбва още сега да се внесатъ. Нѣкои отъ тѣхъ вече министерството внесе — законопроектътъ за амнистията и законопроектътъ за печата. Азъ очаквамъ, че още въ тая сесия министерството ще внесе нѣкои измѣнения въ избирателния законъ, които да гарантиратъ свободата на изборитѣ. Ще прѣмахне закона за разбойницитѣ, въ силата на който, по едно диво тълкувание, бѣше сжденъ даже самиятъ нашъ Министъръ-Прѣдсѣдател и ще отмѣни ония постановления на закона, които не даватъ право на българскитѣ граждани, за врѣди и пакости, направени тѣмъ отъ административнитѣ чиновници, да даватъ подъ сждъ виновнитѣ безъ всѣко разрѣшение отъ тѣхното началство. Тѣзи нѣколко мѣрки, г-да, сж възможни да се взематъ още въ тая сесия, и азъ мисля, че Правителството само ще ги вземе и нѣма да застава насъ, депутатитѣ, да правимъ прѣдложения, които никога нѣма да ги направимъ тѣй, както Правителството може да ги направи.

По отношение нашата военна политика, азъ ще имамъ случай да говоря при военния бюджетъ. Тукъ ще се възползувамъ да кажа само едно нѣщо. Понеже искаме да създадемъ една нова ера, понеже искаме да хвърлимъ едно було на миналото, понеже искаме съ мокра една гжба да заличимъ всички черни петна на това минало, азъ мисля че ни се налага дългъ да извършимъ още единъ недовършенъ актъ. Той е: да повикаме отъ Русия онѣзи офицери, които сж останали тамъ, да ги изравнимъ съ тѣхнитѣ другари тукъ и да имъ дадемъ ония мѣста, които имъ приличатъ и които, надѣвамъ се, тѣ ще бждатъ способни да ги изпълняватъ. Азъ считамъ, че една отъ главнитѣ задачи на днешното Правителство и особено на нашето Народно Събрание трѣбва да бжде, да отърве България отъ оня чирей, който се нарича стамболовизмъ. (Смѣхъ.) Тоя чирей трѣбва да бжде отсѣченъ отъ тѣлото на България, изтисканъ и изхвърленъ. (Димитъръ Петковъ: Военно или гражданско!) Не говоря за стамболовиститѣ, а за стамболовизма, като система на държавно управление. (Димитъръ Петковъ: Трѣбва да махнете Княза тогава!) Нѣма защо него да махнемъ. На Княза ще дадемъ онова, което ние

не дадохте. (Димитър Петковъ: Дайте му!) Ако дойде работа за неговото махване, вамъ ще прѣдоставимъ тая грижа.

Тѣзи сж, г-да, въ общи чѣрти и бѣгло нахвърлени ония нѣколко мисли, които азъ искахъ да изкажа по поводъ на тронната рѣчь. Азъ се надѣвамъ, че сѣмъ билъ разбранъ тѣй, както желаехъ да бѣда разбранъ. Азъ намирамъ, че ако има нѣщо, което господата отъ дѣсницата трѣбва да се считатъ нравствено задължени да направятъ, то е, да прѣстанатъ съ ония изтѣркани инсинуации, които пускатъ по адресъ на Правителството и Княза, съ цѣль да го сплашватъ съ нѣкакви прѣврати. Нѣма кого вече да заблуждаватъ тия господа. Никой, нито е мислилъ, нито може да мисли да хвърля страната въ нова една катастрофа, каквато бѣше оная отъ 1886 г. Това, което трѣбва да се направи, това, което ние сме длѣжни да направимъ, това, което днешното Правителство е длѣжно да направи, то е: да обближи Княза съ народа, да направи онова духовно единение, което трѣбва да сѣществувa между тѣхъ. Никой не е мислилъ да посѣга на правата на Короната, които тя ги има по конституцията. Ако е имало нѣщо, за което да е ставало въпросъ по отношение къмъ Княза, то е било само за правата на народа, които сж били узурпирани въ името на Княза отъ ония сѣщитѣ хора — или подобни тѣмъ — които сега съ инсинуации искатъ да го въоръжаватъ противъ насъ и нашето ново Правителство. Азъ вѣрвамъ въ прѣдвидливостъта и проникателностъта на Княза, и се надѣвамъ, че той нѣма да се поддаде на тѣзи инсинуации. Азъ се надѣвамъ, че той е вече разбралъ — па и днешното Правителство ще му даде възможностъ за да доразбере, — че правиятъ пътъ за единъ конституционенъ държавенъ глава е пътя на единението съ народа, а не пътятъ на борба съ тоя народъ. И додѣто Князътъ върви въ тоя пътъ, всички инсинуации на „Новъ вѣкъ“ (Драганъ Цанковъ: И на „Миръ“!) могатъ да си минатъ съвсѣмъ незабѣлѣзани и да не досегнатъ никого. Днешното Правителство, макаръ и нищо да не е извършило още, може да се упрекава колкото се ще, но въ единъ грѣхъ, струва ми се, никой не ще може да го упрекне — въ неговата лоялностъ. Каквито вѣлюи и да се хвърлятъ върху неговото минало, върху миналото на нѣкои отъ неговитѣ членове, безъ съмнѣние е, че едно правителство, което намира подслонъ въ народа, нѣма никаква нужда да се хвърля въ крайности, въ ония крайности, които доведоха страната ни до това днешно положение. Ето защо, когато бждатъ взети тия мѣрки, за които се говори тукъ; когато се употребятъ ония лѣкарства за излѣкуване на старитѣ рани, за които азъ говорихъ; когато и Князъ, и народъ, въ пълно притежание на своитѣ права, трѣгнатъ рѣка съ рѣка въ пътя, по който трѣбва да се върви, — тогачъ, за мене поне малко съмнѣние остава, че ние ще доживѣемъ да видимъ България въарана въ оня правъ и човѣшки пътъ, въ който всинца ние желаемъ да я видимъ. Азъ не съмъ отъ ония, които считатъ, че Правителството е всемогщо и че то може да поправи всичко въ една страна. И това, което говорихъ досега, се отнася до насъ дотолкова, доколкото

едно Правителство и едно Народно Събрание могатъ да влияятъ на сѣдбинитѣ на единъ народъ. Азъ не се спирахъ на ония чисто стихийни фактори, които движатъ единъ народъ напредъ или назадъ, не защото ги игнорирамъ, а защото тѣ не влизаха днесъ въ кръга на моята рѣчь. Ние тукъ, които сме допили като прѣдставители на народа и се качваме на тая трибуна, мислимъ, че упражняваме въ малкъ или голѣмъ размѣръ извѣстно влияние върху сѣдбинитѣ на тоя народъ; иначе, нѣмаше смисълъ нито да идваме тукъ, нито да говоримъ. И дотолкова, доколкото това наше влияние се изразява въ политическитѣ и социални отношения на нашия народъ, дотолкова, доколкото едно правителство, едно Народно Събрание, може да влияе на туй, дотолкова азъ и сѣмъ разбирахъ, че ние трѣбва да направимъ всичко онова, което опитътъ на другитѣ народи ни е показалъ, и всичко онова, което опитътъ на нашето 22-годишно сѣществуване ни е научилъ, за да въкараме страната си, както вече казахъ, въ оня правъ пътъ, въ който не сме я видѣли отъ дълги години и въ който всинца сега желаемъ да я видимъ. (Ржкоплѣскане отъ лѣвицата.)

Д-ръ Никола Геннадиевъ: Моля петъ минути отидихъ.

Прѣдсѣдателствующий Атанасъ Краевъ: Давамъ петъ минути отидихъ.

(Слѣдъ отидихъ.)

Прѣдсѣдателствующий Атанасъ Краевъ: (Звъни.) За сѣданието се продължава.

Има думата г. Янко Забуновъ.

Янко Забуновъ: (Отъ трибуната.) Г-да народни прѣдставители! Излизамъ отъ една срѣда, отъ една организация, да кажа и азъ нѣколко думи и то не по вътрѣшната и външната политика, областитѣ на които сж чужди за мене, а излизамъ да кажа и азъ нѣколко думи по поминѣчното положение на страната, да кажа нѣколко думи по земледѣлието и клоноветѣ му. Ще бѣда колкото мога краткъ. И понеже за пръвъ пътъ излизамъ, азъ ще моля почитаемото Събрание да има извѣстно снисхождение, толкова повече, че не съмъ отъ ония оратори, каквито ги има тукъ.

Въпросътъ е по отговора на тронната рѣчь. Споредъ мене, тронната рѣчь трѣбва да обема всичко, което вълнува страната; тя трѣбва да рисува релефно, да рисува истинското положение на всички отрасли въ управлението, а особено ония части на народното стопанство, поминѣкътъ именно, който е главниятъ източникъ за богатство у насъ. Понеже, споредъ мене, отговорътъ на тронната рѣчь не е друго, освѣнъ разговоръ между народа и Короната, менъ ми се струва, че тя трѣбва, именно, за това да обема всичко, което вълнува днесъ-заднесъ народа. Но прѣди, г-да, да дойда да отговоря, ще моля да ми позволите да направя единъ малкъ скокъ, да опиша въ кратко истинското положение на поминѣка въ страната ни, да укажа на нѣкои отъ по-главнитѣ причини, които сж прѣдизвикали това положение, и най-подиръ ще се повърна да допълня съ

това, което според мене е важно да се помене въ отговора на тронната рѣчь.

Г-да народни прѣдставители! Безспорно е, че България е една чисто земеделѣческа страна, че отъ едно население отъ 3.310.000 жители, споредъ статистиката отъ 1893 г., $\frac{4}{5}$ отъ това население е чисто земеделѣческо. Нито нашата търговия, нито нашата индустрия, нито нашитѣ занаяти сж въ положение да дадатъ она доходъ, оная поддрѣпа и оная мощь на държавата, както ги дава земеделѣието и земеделѣческото население. Нѣма ли земеделѣецътъ, нѣма и търговецътъ, нѣма и занаятчията, нѣма и чиновникътъ, нѣма и войската, нѣма и Правителството — нѣма и никой. Последнитѣ години ни убѣдиха въ тая печална истина и тая истина е толкова бодлива, щото може да избодѣ очитѣ на всѣки, който не иска да я вѣрва. Но, г-да, положението на земеделѣца и неговия поминѣкъ е ужасно. Ужасно е, казвамъ, защото земеделѣецътъ е притиснатъ отъ всички страни. Идѣте въ което село искате и влѣзте въ която къща искате; попитайте, който земеделѣецъ искате, и той, съ горестъ на сърцето, ще ви каже, че той е ограбенъ, обранъ, оплѣненъ отъ държавата, отъ общината, отъ лихваря — отъ всички; вгледайте се въ него, вижете неговия мъченически образъ, попитайте и вие ще видите, че той е уподобенъ на скотъ и че прѣзъ всичкото врѣме той работи като волъ, събира като пчела и живѣе като добитѣкъ. Това положение е грозно, и менѣ ми се струва, че ще направимъ единъ скромненъ дългъ, ако ние бихме могли да го изрисуваме тѣй, както си е. Много сж причинитѣ за отпадането на поминѣка. Ще се спра само върху нѣкои отъ тѣхъ, и то въ кратецъ, защото може да не му е мѣстото тукъ, но при разискването на бюджета, когато могатъ да се кажатъ и повече работи; ще се постарая да кажа нѣкои отъ причинитѣ, които сж докарали това лошо положение. Споредъ мене, първата причина е неравномѣрно разхвърленитѣ и тежки данѣци. Ако вземемъ най-напрѣдъ поземелния налогъ, който пада изключително върху плещитѣ на земеделѣца, ще видимъ, че това дѣйствиелно е така, т. е. че е тежѣкъ. Вие ще видите, че единъ земеделѣецъ плаща на 1 декаръ, като почнете отъ 70 ст. до 1 л. и 20 ст. безъ окръжнитѣ и общински налози, споредъ мѣстото и положението, въ което се намира земята. Ако вземете и направите една точна смѣтка, не смѣтка въздушна, а смѣтка чисто практическа, и ако вземете най-благоприятнитѣ обстоятелства, ще видите, че това още единъ пѣтъ се потвърждава. Вие ще видите, че разносѣнитѣ, които се правятъ за 1 декаръ при трикратно оране, струватъ 3 л., за сѣидба — 1.50 л., за жетва — 2 л., за вършидба — 2 л. и 1.50 л. лихва на земята — всичко 10.50 л. Г-да! При най-плодовитата година той не може да изкара повече отъ 10 декалитри, които, ако прѣсмѣтемъ по дневната цѣна, вие ще видимъ, че струватъ 15 л., а пѣкъ той е натоваренъ съ 10 л. данѣкъ, безъ да влизатъ въ тѣхъ окръжнитѣ и общински налози. Значи, на 5 л. печалба взематъ му се отъ 70 ст. до 1 л. и 20 ст. или сръдно 80 ст. Ако притуримъ при този данѣкъ и общинскитѣ и окръжни налози, ще излѣзе много повече,

а това не е вече 10%, а е 20—25% даже. Ако ли пѣкъ се вземе, както бѣше миналата година, десетѣкъ, то на 10 декалитри ще се вземе 1 л. плусъ окръжнитѣ и общинскитѣ — 1 л., та става всичко 2 л. Значи 3 л. губи и нему остава една печалба отъ 1 л. 50 ст. И това забѣлжете, че е само при плодородна година и е смѣтнато само за житото, което плаща, както знаете, повече и по-скѣпо се продава. Но понеже той сѣе не само жито, а сѣе и царевица, и рѣжь, и ечемикъ, ще се убѣдите въ печалната истина, че земеделѣецътъ плаща не на своя кяръ, но на своята загуба. И благодарение на туй, че той не смѣта лихвитѣ на капитала си, че не смѣта своя волски трудъ, че не смѣта трудътъ на своитѣ дѣца, той може да изкара. Добрѣ, миналата година бѣше десетѣкътъ — на 10 едно. Питамъ азъ: кой даде на 10 едно? Извади ли чиновникътъ да даде на 10 едно, извадили търговецътъ да даде на 10 едно, плати ли фабрикантинътъ отъ кяра си на 10 едно? Не. Извади ли кой да е другъ промишленикъ, банкеринъ, лихваринъ да даде на 10 едно? Не, г-да, не извади! Всички плащаха по-малко; чиновникитѣ плащаха 2%. Наистина, имаше одържки отъ заплатата на чиновникитѣ, но тѣзи одържки имъ се връщатъ сега съ лихвитѣ заедно. Значи, само земеделѣецътъ е, който плаща десетѣкъ. Но той не бѣше десетѣкъ, той бѣше 5 десетѣци, па и да бѣше десетѣкъ, пакъ изключително на гърба на земеделѣца пада цѣлиятъ държавенъ товаръ, сравнително. Сега, като разсѣждаме така, мнозина казватъ, че на държавата трѣбватъ пари. Добрѣ, г-да, трѣбватъ пари: държава безъ данѣкъ никѣждъ нѣма, па и у насъ е така; но дайте по 10, 20 или 50%, и да се наложи на всички еднакво, и азъ ви увѣрявамъ, че она селянинъ, който ние смѣтаме, че е простъ, прѣзъ ще привие вратъ и ще каже: щомъ е за държавна нужда ще платя. Но той се възмущава, защото това не е справедливо, и споредъ мене, г-да, е твърдѣ несправедливо, крайно несправедливо, дѣто досега е търпено отъ държавата спрѣмо селското население.

Но нека да вземемъ и другитѣ данѣци, напр., пѣтната повинность. У насъ, споредъ закона за пѣтната повинность, всѣки пълнолѣтенъ гражданинъ плаща 8 л. — бѣше 4 л., но сега е 8 л. Питамъ азъ: справедливо ли е да плаща единъ земеделѣецъ 8 л. и единъ чиновникъ, който получава 300 л., пакъ 8 л.? Справедливо ли е единъ селянинъ, който вирѣга двѣ крави, да плаща 8 л. пѣтна повинность и единъ търговецъ, който обрѣща 20, 30, 50 хиляди лева прѣзъ годината, и повече даже, и той да плаща 8 л.? Ето, г-да, споредъ мене, кое е докарало туй положение на земеделѣца, което ние го виждаме сега. Това е една отъ причинитѣ.

Втората причина, споредъ мене, за пропадането и за това окаяно положение на земеделѣческото население е и безбожното лихварство, развито въ най-голѣмъ размѣръ въ всичкитѣ села. Азъ вѣрвамъ, че мнозина отъ васъ сж слушали и чели за това лихварство и сж се убѣдили, че то е една такава търговия, едно такова разбойничество, едно такова обирничество, едно такова оголване, каквото никѣждъ поне не може да се срѣщне. Азъ ще ви говоря отъ опитъ.

Вилъ съмъ чиновникъ по земледѣлието, събиралъ съмъ свѣдѣния за разни случаи и мога да ви посоча на хиляди случаи. Ще ми позволите да ви прочета нѣколко примѣри, за да видите до каква степенъ народътъ се обира и добръ е да се опита нѣкой да тури прѣграда, или поне да попрѣчи на това безбожно обирање на населението. (Чете.)

„1) Прѣди три години Лазаръ Тодоровъ изъ с. Радиненецъ, Плѣвенска околия, взема на заемъ 60 л. за нужда. Въ разстояние на тритѣ години, длѣжникътъ селянинъ Лазаръ Тодоровъ плащалъ на своя търговецъ — лихваринъ — ежегодно по нѣколко кила храна. Най-подиръ се изплаща съ една крава, едно теле, единъ волъ, една нива засѣта 22 декара и 80 л. въ брой и всичко това за 60 л.

„2) Дѣдо Куманъ, изъ сѣщото село, купилъ въ 1886 г. единъ чивтъ биволи за 300 л. на вересия отъ единъ лихваринъ. Оттогава и досега, дѣдо Куманъ плащалъ на своя търговецъ всичко, което изкарвалъ отъ нивитѣ си — около 30 кила храна годишно. Но понеже търговецътъ го чакалъ толкова врѣме, поискаръ да си разчисти смѣтката, което и направилъ. Добриятъ търговецъ — лихваринъ Х продава всичкитѣ ниви на дѣда Кумана — 100 декара, продава кѣща и добитѣкъ и си взема аладжака. Днесъ дѣдо Куманъ е голъ като пишовъ, безъ хлѣбъ и ходи изъ селото и благославя българското царство, въ днитѣ на което той е толкова много прокопсалъ!

„3) Георги Димитровъ, изъ сѣщото село, заелъ отъ... търговецъ — лихваринъ 16 кила царевица по 12 л. килото за прѣхрана, съ условие да внесе сѣщата слѣдъ мѣсецъ. На това условие, по независѣщи причини, Георги Димитровъ не можалъ да устои — не можалъ да внесе царевицата. Веднага услужливиятъ търговецъ се изпрѣчва прѣдъ Георги Димитрова и му казва: „Слушай, ти не може да ми внесешъ царевицата, а азъ си я искамъ. Едно добро само мога да ти направя отъ съжаление, а то е, да ми я платишъ по 18 л. и 75 ст. килото.“ Горкия Георги Димитровъ нѣма какво да прави; съгласява се да му брой 180 л., за което продалъ единъ чифтъ волове, а за останалитѣ 120 л. дава записъ. Прѣзъ лѣтото на Георги му казвало нѣщо въ главата че той трѣбва да се отърве отъ този борчъ. Затова, взема, та продава една нива и си доплаща 120-тѣхъ л. дългъ. Едно зло, че Георги не вземалъ нито разписка за платенитѣ пари, нито записа — малко разбиралъ Георги отъ такива работи. Прѣзъ есенъта, сѣщата година, заеодавецътъ конфискува и продава 2 кила храна подъ прѣдлогъ, че има да взема още. Но не стига това. Сѣщиятъ лихваринъ, благодарение невежеството на Димитрова, присѣдинява се къмъ едно друго изпълнително дѣло срѣщу сѣщия длѣжникъ, и така продаватъ всичко на Георги Димитровъ — 70 декара ниви и пр. и пр. Днесъ сѣщиятъ е работникъ съ единъ левъ дневно надница и отъ състоятеленъ земледѣлецъ днесъ Димитровъ е човѣкъ, който ходи отъ врата на врата да проси.

„4) Иванъ Трифоновъ отъ с. Телишъ, Луковитска околия, взема отъ нѣкой си Х. 250 л., за да си купи работенъ добитѣкъ. Паритѣ сѣ дадени на 25 мартъ 1899 г.

съ срокъ до 22 априлий с. г. А за по-сигурна гаранция на заеодавеца въ условието е уговорено, че, ако паритѣ не се заплатятъ до урѣченото врѣме, то длѣжникътъ е длѣженъ да даде на харманъ 250 кофи чисто, прѣфинено жито; но понеже и житото Господъ го дава, та може и да не стане, за още по-сигурно, то Иванъ Трифоновъ има кѣщица и има бѣлѣзано въ условието, че ако и жито не даде по харманъ 1899 г., то да плати всѣка кофа жито по 2 л. кофата и то най-късно до 26 октомврий с. г. Съ други думи казано: дава въ заемъ 250 г., срѣщу които ще вземе 250 кофи жито, или по 2 л. кофата = 500 л. за единъ периодъ отъ 25 мартъ до 26 октомврий, т. е. 7 мѣсеца и 1 день, а това ще рѣче, че тукъ се взема една лихва отъ 180% годишно.

„5) Земледѣлецътъ Цвѣтанъ Данковъ, изъ с. Каменецъ, Плѣвенска околия, взема 40 л. отъ нѣкой си въ 1890 г., съ условие да внесе срѣщу горнитѣ 4 кила царевица. Въ началото на май 1891 г. търговецътъ си поискаръ царевицата, но Цвѣтанъ Данковъ нѣмалъ да я внесе. Прѣобрѣщатъ царевицата на 4 кила жито, съ условие да го внесе прѣзъ септемврий с. г. Не внася житото. Направя се записъ за 8 кила. Днесъ длѣжникътъ е осѣденъ и му се взематъ 45 декара ниви, и то ниви, които струватъ най-малко 30 л. декарътъ.“

Но, г-да, такива случаи, казахъ и по-напрѣдъ, мога да ви изброя съ десетки — събирани лично отъ мене и провѣрѣвани, — по мисля, че и безъ да ги споменавамъ всичкитѣ, вие можете да си прѣдставите какво е положението. Но друго още. Не само селяни сѣ заборчѣли, но и цѣли села има, които сѣ потънали въ дългове. И ако вие вземете днесъ да имъ продавате нивитѣ, чергитѣ и добитѣка, заедно съ селскитѣ псета, надали ще могатъ да покрѣятъ дълговетѣ си.

И тукъ ще ви приведа нѣколко примѣра. (Чете.) „С. Тръстеникъ, съ 400 кѣщи и 3.800 жители, длѣжи къмъ земледѣлческата каса 45.250 л., къмъ Банката 43.000 л., къмъ частни дружества и лица 210.000 л., или всичко дългъ 298.250 л. Въ сѣщностъ тази цифра е много поголѣма. Цѣлата обработваема земя възлиза на 58.600 декара и съ продажна цѣна чрѣзъ пристава по 1½ л. за декаръ или 2 л. не може да покрѣе дълговетѣ.“

Друго село. (Чете.) „Село Славовица, съ около 163 кѣщи и 1.063 жители, длѣжи къмъ касата 35.000 л., къмъ Банката 3.000 л., на частни дружества 15.000 л. и на частни лица 100.000 л., или всичко 153.000 л. (Министъръ-Прѣдсѣда-тель Петко Каравеловъ: Какъ вие отѣнявате земята?) По 2 л. Приставската цѣна вземамъ. Приставътъ я продава даже по половина левъ. Това село, което има дългове 153.000 л., има обработваема земя 17.200 декара. Сѣдебниятъ приставъ, понеже мѣстото е по-хубаво, продава тази земя отъ 3—5 л. Ако умножимъ числото на декаритѣ на земята 17.200 съ 3 или 5 декарътъ, нѣма да получимъ сумата, която дължатъ“

„Дисевица — село съ 300 кѣщи и 1.700 жители; обработваема земя 15.219 декара. Дългъ къмъ касата

32.253 л., на друшества 6.000 л. и на частни лица 42.000, или всичко дългове 80.253 л. Сждебният приставъ продава земята съ по 3—4 л. декарътъ.

„Крушовица — село отъ 230 къщи и 1.560 жители; дългъ къмъ касата около 40.000 л., на друшества 50.000 л. и на частни лица 90.000, или всичко 180.000 л. Обработваема земя има 10.547 декара, съ срѣдна приставска цѣна по 2—3 л. декарътъ.“ (Министъръ-Прѣдсѣдателъ Петко Каравеловъ: Прѣсмѣтали ли сте колко тѣ иматъ да взематъ отъ каситѣ, защото влоговетѣ сѣ тѣхни?) То е съвсѣмъ малко. (Никола Козаревъ: Отъ какво произхождатъ тии дългове?) Частни дългове.

Въ това с. Крушовица, почти половината отъ имотитѣ на хората сѣ заложени днесъ-заднесъ и тамъ сѣ затворени 40 къщи, които допрѣди 2—3 години сѣ били състоятелни, други сѣ прѣснати: кой кекал, кой падаръ, кой занаятчия или е отишелъ, та не се е видѣлъ. Отъ състоятелни земледѣлци сѣ станали просѣци. И да не мислете, че сѣ мързеливи. Напротивъ, всички сѣ работливи и трудолюбиви. Вие ще намѣрите въ тѣхъ много по-малкъ процентъ отъ извѣстни кѹсури, отколкото въ градското население.

„Село Долни-Джбникъ, съ 350 къщи и 2.350 жители, съ обработваема земя 26.140 декара, дължи къмъ касата 36.715 л., на частни друшества 7.000 л. и на частни лица 150.000 л., или всичко 193.715 л. Приставската продажна цѣна е 5 л. декарътъ.“ (Василъ Кънчовъ: Коя околия е?) Плѣвенска околия.

„Село Бълъничево, отъ 250 къщи и 1.800 жители, има обработваема земя 8.300 декара, а срѣщу този имотъ селянитѣ дължатъ, ни много, ни малко — тамамъ 200.000 л.“

Селата: Бѣлгежъ, Бѣжаново, Жгленъ, Торосъ, Дърманци, Орѣшени, Бѣленци, Карлуково, Петровене и т. н. — почти цѣлиятъ Плѣвенски окръгъ буквално е потъналъ до уши въ дългове, благодарение на тия безбожни лихвари, които сѣ се загнѣздили въ селата. Какво подобрѣние може да искаме ние? Доколкото свѣдѣнията ми се простиратъ, не само Плѣвенскиятъ окръгъ е потъналъ въ дългове, но почти повечето окръзи въ България, но азъ имамъ само тѣзи свѣдѣния, и заради това, само за тѣхъ споменахъ.

Така щото, споредъ мене, една отъ главнитѣ причини за пропадане на нашето земледѣлческо население не сѣ само данѣцитѣ; но една отъ главнитѣ причини за пропадане на населението е и безбожното лихварство, което не можете да си го прѣдставите и отъ което коситѣ на човѣка, който милѣе за тази страна, настрѣхвватъ. Това сѣ едни разбойници. Единъ разбойникъ съ пушка на рамо зарадъ мене е по-честенъ човѣкъ, отъколкото тия приятели, защото той отива съ рискъ на живота си. И жалното е, че нѣма законъ, или нѣма кой да тури прѣчка на това зло.

Третата причина, споредъ мене, е липсването на земледѣлчески кредитъ въ селата. Азъ не бихъ се прострѣлъ много по него, защото други, мисля, ще говорятъ по този въпросъ, но кредитъ въ истинската смисълъ на думата нѣма. Данѣцитѣ се събиратъ ни въ туй, ни онуй врѣме, а именно тогазъ, тѣмко когато селянитѣ нѣматъ, съ изключение на

беглика. Отива бирникътъ, надумва се съ търговеца да отидатъ по селата, и селянитѣ, като нѣма откъдѣ да намѣрятъ да платятъ на пристава, търсятъ лихваря и по тоя начинъ той оскубова и оголва земледѣлеца. Значи, липсването на земледѣлческия кредитъ, който споредъ мене трѣбва да бѣде два вида — краткосроченъ и дългосроченъ — е една отъ причинитѣ. Такъвъ кредитъ ние нѣмаме, и затова би било желателно, да се проучи този въпросъ по-сериозно. Азъ си задържамъ правото да говоря, когато му дойде реда, по-дълго по този въпросъ, но споредъ мене, една отъ причинитѣ за пропадането на селското население е липсването на тоя кредитъ.

Четвърта причина, и главна споредъ мене, е още незахващането да се реорганизируютъ, да се прѣобразуватъ селскитѣ ступанства, което биха дали нисшитѣ земледѣлчески училища и учители по земледѣлието, които ние, за жалостъ, нѣмаме. По тѣхъ нѣма да говоря; ще говоря, когато дойде бюджетътъ. Но бихъ казалъ, че ние имаме земледѣлчески училища, които би трѣбвало да ни дадатъ всичко; но за голѣмо съжаление, нашитѣ училища, споредъ моето скромно мнѣние, не даватъ хора, които да гледатъ да привързватъ хората къмъ поминъка. Единъ французинъ е казалъ, че училище, което не привързва хората къмъ поминъка, не оправдава своето съществуване. Нашитѣ училища, съ малки изключения, даватъ именно такива хора които, не привързватъ хората къмъ поминъка. Самитѣ селски учители казватъ на дѣцата: „Дѣца, учете се, защото иначе ще пасете патки!“ Като че ли пасенето на паткитѣ е толкова позорно и заслужава порицание. И когато още въ началото, когато още отъ малко дѣтето не се привързва къмъ поминъка, какво ще излѣзе? За туй ние виждаме, че отъ нашитѣ училища излизатъ синове, които, като свършатъ втория класъ, напушчатъ селата и бащиното орало и отиватъ да търсятъ служби.

Петата причина е липсването на една, споредъ мене, земледѣлческа камара. У насъ всичко по земледѣлието се е струпвало отъ единъ пжтъ, всичко е вървѣло, така да се каже, непроучено и, въ края на краищата, е излизало едно голѣмо недоносче; послѣ, слѣдъ една година, прѣобрѣщатъ го на друго, закриватъ едно, откриватъ друго и т. н. Такъвъ е случаятъ съ нашитѣ земледѣлчески училища, които не дадоха онѣзи резултати, които трѣбваше да се очакватъ. Но училищата биха били на мѣстото си, ако биха се прѣобразували. Въ това не сѣ криви само училища — криво е Министерството. То е прилагало работи, безъ да ги проучва, безъ да прослѣдва и безъ да ги съобразява съ мѣстнитѣ и климатически условия и, благодарение още и на това условие, че, като г. г. министритѣ на това министерство сѣ стояли по 5—6 или 4 мѣсеца, тѣ не сѣ могли да направатъ нѣщо по-разумно.

Така щото, г-да прѣдставители, още много причини има да изброявамъ за пропадането на нашето селско население, но азъ ще скрата да излагамъ тия причини, като си задържамъ правото, както казахъ, при другъ случай, ако ми се падне редъ, да продължа и по-нататѣкъ.

Думата ми е, г-да, като констатирахъ това окаяно положение, азъ считамъ, че е умѣстно да се помѣсти въ

отговора на тронната рѣчь нѣщо повече за земледѣлието. Трѣбва да ви кажа, че сегашното Народно Сѣбрание се гледа отъ три милиона очи въ страната; всички сж обзрѣнати къмъ него и чакатъ, и ние би трѣбовало да поменемъ нѣщо повече въ тронната рѣчь, за да почнемъ отъ начало, защото, въ разговора на народа съ Короната, трѣбва да се каже истинското положение. Затова, споредъ моето скромно мнѣние, азъ мисля да се помѣсти слѣдующето нѣщо при ония пасажи, които има въ отговора на тронната рѣчь. (Чете.)

„Ваше Царско Височество!

Народното Прѣдставителство като констатира съ скръбъ западналото положение на земледѣлието и занаятитѣ и, като слѣдствие на това, имаме лошото положение на българскитѣ земледѣлци и занаятчии, за подобрѣнието на които е твърдѣ малко направено досега, мисли да разгледа и приеме редъ мѣрки за въ полза на общия поминѣкъ въ страната, та да може съ това да се подобри общото поминѣчно състояние на България.“

Въ свръзка съ това, г-да, бихъ казалъ и слѣдующето. Помните, миналата година имаме единъ законъ за десетѣта. Този законъ развълнува огромната частъ отъ Българския народъ до такава степенъ, щото се изрази въ грамадни митинги и въ многобройни протести. Но, колкото законни и да бѣха исканията на земледѣлцитѣ, колкото справедливи и да бѣха молбитѣ имъ, намъ — на земледѣлцитѣ — се отговори съ прѣзрѣние, даже се дойде дотамъ, че се почнаха арести, побоища и, въ края на краищата, като вънець, явиха се Тръстеникъ и Дуранѣ-Кулакъ, надъ гробоветѣ на които земледѣлската организация израсна. Би трѣбовало, споредъ мене, да има нѣщо въ тронното слово, въ което да се изрази едно съжаление, че България е могла да доживѣе да бѣде управлявана отъ едно правителство, каквото бѣше онова на Иванчовъ-Радославовъ, което, освѣнъ че не се посвѣни да изпрати една противо-конституционна телеграма отъ Ваше име, за забраняване едни законни сѣбрания, но не се посвѣни да употреби и войската срѣщу едно справедливо, законно и човѣшко негодувание, прѣдизвикано отъ единъ лошъ и съсипателенъ законъ, създаденъ отъ сжщото правителство.

Г-да прѣдставители! Менѣ ми се струва, че ние би трѣбовало да искаме едно малко и скромно възмѣздие за тия, които сж убити тамъ. И затуй желалъ бихъ да се помѣсти това. Вдовицитѣ и сирацитѣ — поне тамъ, където сж паднали убити и за тия, които се влачатъ по сѣдилищата 340 души заедно съ 1.200 свидѣтели — изискватъ такова едно скромно възмѣздие срѣщу пролѣтата кръвь отъ едно крѣвнишко правителство — тогавашното.

Като свѣршвамъ, г-да, азъ мисля, че болшинството и Правителството, изходяще отъ двѣ напѣдничави партии, което има и нашата поддръжка, ми се струва, че то ще земе актъ отъ това, което казахъ, и че съ туй то ще изпълни единъ дългъ, дългъ къмъ ближния, дългъ къмъ общото Отечество, на което всекома желаемъ да помогнемъ въ това трудно и критическо врѣме. (Ржкоплѣскане.)

Министъръ-Прѣдсѣдатель Петко Каравеловъ: Г-да народни прѣдставители! Азъ нѣма да отговарямъ на рѣчитѣ, които се произнесоха тукъ, защото въ тѣхъ нѣмаше нищо враждебно противъ Правителството или желание да се измѣни редакцията на отговора на тронната рѣчь; но не мога да ви не кажа нѣколко думи и то по поводъ рѣчьта на г. Ризова, а така сжщо и на г. Забунова.

Г-нъ Ризовъ разви малко теория, извѣстна, и азъ бихъ желалъ нѣкои работи да подкрѣпя, или, по-добрѣ, да кажа нови работи, които могатъ да бѣдатъ полезни на България. Не трѣбва да говоримъ само за режими. Трѣбва да знаемъ, че всѣки конституционенъ животъ има обязанности, които малко се разбиратъ и отъ народнитѣ прѣдставители, а често и отъ самитѣ наши правителства. Всички знаемъ, че при едно конституционно управление се дохожда на властъ съ партия. Въ една конституционна държава се дохожда на властъ съ помощта на една партия, поддръжа се правителството пакъ отъ партия, но партизански не трѣбва да се управлява. Това е злото, което България е търпѣла съ години. Оставямъ на страна личноститѣ, оставямъ режимитѣ, но, трѣбва да признаемъ, досега ние сме се управлявали партизански. Едно правителство постѣпва на властъ съ партия и, вмѣсто да си тури за задача, че, като става правителство, трѣбва да управлява и „наши“ и „чужди“ еднакво, то управлява чисто партизански. Къмъ това сж се стремили почти всички наши изборни учреждения. Като че ли народнитѣ прѣдставители заедно съ нашитѣ изборни учреждения — общинскитѣ му и окръжни съвѣти — се надпѣрварятъ да взематъ управлението и да бѣдатъ за едни майка, а за другитѣ — мащеха. Азъ бихъ желалъ, това да прѣстане; ако искаме да кажемъ, че дѣйствително нова ера настѣпва, искайте отъ Правителството да управлява всички еднакво и да държи чиновници, ако сж добри, отъ която партия и да бѣдатъ тѣ. Народнитѣ прѣдставители нека да слѣдятъ за това и, ако Правителството постѣпи инакъ, да му изразятъ недовѣрие. Защото министритѣ, кои и да били тѣ, щомъ почнатъ да управляватъ партизански, тѣ вече ще управляватъ страната лошо. Нашата задача, задачата на сегашното Правителство, която трѣбва да стане и ваша задача, е страната да се управлява не партизански. Всѣко правителство може да има стремление да злоупотребява, но вие сте контрола, вие сте, които трѣбва да внимавате да не става това. Но, отъ друга страна, на васъ лежи нравствената обязаность да не тикате Правителството да навлиза въ неправиленъ пѣтъ. Затова отъ Правителството може да искате двѣ нѣща: първо, да не управлява партизански, и второ, да дава на народа пълна възможность да се изказва, въ каквато форма му е позволено отъ законитѣ да се изказва. Въ изборнитѣ учреждения, като общинскитѣ съвѣти и окръжнитѣ, желателно е занаятѣ самитѣ жители да се не стремятъ непрѣмѣнно да избиратъ свои партизани, а най-добритѣ хора отъ тѣхната срѣда. Нѣма съмнѣние, че съ Народното Прѣдставителство работата е малко друго-яче: всѣка партия има своя програма, всѣка може да мисли, че по-добрѣ ще управлява; тукъ партизанството е на мѣсто, но до деня, когато партията почне да

управлява; а щомъ почне да управлява, тя трѣбва да прѣстапе да бѣде партия. Това е главниятъ принципъ, отъ който е желателно да се ръководи Българското Правителство, а главниятъ принципъ за васъ, които поддържате Правителството, е да контролирате дѣйствиата му, да ли то върви по правиия пътъ или се отбива къмъ лошия. Това е, което желяхъ да забѣлѣжа по поводъ рѣчъта на г. Ризова.

По другитѣ въпроси, вѣроятно, ще отговорятъ другитѣ министри, понеже се касаятъ повече до тѣхъ. Но искамъ да обърна внимание на онова, което каза г. Забуповъ. Нѣма съмнѣние, че положението на нашия селянинъ е лошо, но ми се струва, че г. Забуповъ не го постави така реално, както азъ, и боя се, че нѣкои цѣрове, които се даватъ, не сж способни да излѣкуватъ злото, а напротивъ, вмѣсто да го излѣкуватъ, да го полошатъ. Първо и първо, у насъ се случиха много нещастия. Не може да се каже, че за това само правителствата сж виновни. Може би, въ всички страни, освѣнъ въ Франция — поради нейната широка култура и обработката на технически растения — задължнѣлостта на селянитѣ е доста голѣма. Въ Германия, напр., задължнѣлостта на селянитѣ е много голѣма. Мога да ви кажа, че въ всички почти мѣста, дѣто се сѣятъ само хлѣбни, а не индустриални растения, задължнѣлостта на селянитѣ е голѣма. Това зависи отъ много причини.

Последнитѣ четири години бѣха у насъ гладни години. Каквото щете кажете, каквато вина и да сж правици правителствата, но сѣ пакъ последнитѣ четири години бѣха гладни. Второ, ние трѣбва да разберемъ единъ економически принципъ, че цѣната на житата е малка, а пѣкъ ние сж житата живѣемъ, сж житата купуваме всичкитѣ прѣдмети, които ни сж потребни, и щомъ се не родятъ житата, нѣмаме и външна търговия, — а пѣкъ цѣната на житата въ международната търговия се опрѣдѣля по економически законъ, не отъ стойността на тия жита, а отъ запроса и прѣдложенията, които ставатъ на всемирния пазаръ. Има нации, които купуватъ, има и нации, които продаватъ. Тамъ става пазарлъкътъ. Тѣ не питатъ Плъвенския селянинъ, какво му струва житото, а питатъ се купувачитѣ и продавачитѣ на всемирния пазаръ. Значи, ние може да имаме много жито и цѣната му да бѣде висока, само тогазъ, ако на всемирния пазаръ цѣнитѣ сж високи, и обратно. Цѣнитѣ на житата въ последно врѣме сж много низки; постоянно има стремление да намаляватъ цѣната на житото. Това е едно нещастие, което не се касае само до насъ, а се касае до всички земеделѣчески страни. Това трѣбва да се обозначи ясно, за да не правимъ обвинения не съвсѣмъ правилни. У насъ, това се дължи на стихийни причини, а отчасти и на политически. Азъ добръ признавамъ злото отъ десетѣтъ, който се въведе. Той искаше да вземе 10, но не взема 10, а обезцѣни житото съ 30%. Това е най-голѣмото зло.

И когато се говори за единъ данѣкъ, азъ бихъ желалъ хубаво да се разберемъ, защото, може би, да стане дума, когато дойде да говоримъ за бюджета. Да не сравнявате земята и приходитѣ отъ нея съ другата търговия или производство, особено у насъ. У насъ, по нашитѣ закони

— по моему много добри закони — Правителството взема отъ земята не данѣкъ, а рента. Правиха нѣколко души смѣтка, че, като се извадятъ разносикитѣ, остава много малко чистъ приходъ на земеделѣца. Азъ ще ви кажа, че нищо не остава. Заловѣте се съ наемнъ трудъ да работите земята, ще видите, че нѣма да сполучите. Но помнѣте, че данѣкътъ върху земята у насъ е рента — правото за ползуване отъ природнитѣ сили на земята, които държавата е дала въ разположение на хората. Задачата у насъ, когато се говори за селянитѣ — азъ ще кажа една смѣла доктрина, която може да се поддържа и отъ други — не е въ това, че вземаме 10, но въ това да не изгуби селянинътъ земята, защото за него е по-добъръ да плаща на държавата 10, отколкото да става исполдѣжия и да плаща половината на частни лица. Посочиха, че въ Европа малко плащатъ. Малко плащатъ на хазната, ама питате ли на други колко плащатъ? Вие казахте единъ фактъ, който можехъ да насоча противъ васъ. Продалъ се декарътъ за 2 л., казахте вие. Нали тѣй казахте? (Нѣкои отъ прѣдставителитѣ: Да, да!) Ще ви кажа една смѣла доктрина, помнѣте я. Ако вие унищожите налога, селянитѣ ще изгубятъ тази земя. Ако се боятъ лихваритѣ да я взематъ, то е, защото ще плащатъ налога. Отмахитѣ налога и тѣ ще намѣрятъ смѣтка да взематъ земята. Затова, моятъ съвѣтъ на селянитѣ е, не да викатъ, че ще плащатъ 10, но да плащатъ равномерно — колкото за разпрѣдѣление кадастрѣтъ и т. н., то е другъ въпросъ — защото съмъ убѣденъ, че, ако се обезцѣни земята, лихваритѣ ще намѣрятъ смѣтка да я взематъ. Такова е даже мнѣнието на Хенри Джорджъ, Американски социалистъ-економистъ, на Стюартъ Милъ и др. економисти. Въпросътъ е — селянитѣ да плащатъ за еднакво качествена земя еднакъвъ налогъ, безъ да гледа Правителството, какъвъ приходъ се получава отъ тия земи. Тая година, напр., съ десетѣтъ е станало съвсѣмъ противното: на трудолюбивитѣ хора е наложенъ двоенъ данѣкъ; покрай Дунава посѣяли сж рапица, която, както знаете, се жъне въ май мѣсець; слѣдѣ нея е посѣтъ кукурузъ, и Правителството е взело десетѣкъ отъ кукуруза и по 2 л. на декаръ за рапицата.

Онова, което прѣдлагате — другитѣ мѣрки — за нѣкои ще разсѣждаваме въ бѣджѣ. Тѣ сж допустими, като напр. за лихварството, дѣто говорихте, е вѣрно. За земеделѣческитѣ училища трѣбва да се направи нѣщо повече, отколкото е направено. Азъ съмъ съвършено съгласенъ, че тѣ би трѣбвало да се наредятъ така, щото да ползуватъ наистина земеделѣчието.

По всички други въпроси, които се възбудиха, за лихварството напр., ние сме пакъ съгласни съ васъ, и каквото може, трѣбва да се направи. Но едно тукъ повтарямъ, че не трѣбва никога да сравняваме данѣка отъ земята съ другитѣ данѣци, защото не е право по самата сжщностъ. Политическата економия е толкозъ говорила по тази рента, по тия сили на земята, щото, мисля, ние нѣма защо да се връщаме да говоримъ. (Д-ръ Кжнчо Милановъ: Нѣкои политико-економисти, напр., Флоршаймъ, не сж на това мнѣние.) Отдѣ е той? (Д-ръ Кжнчо Милановъ: Отъ Германия!) Той трѣбва да е много малка величина,

понеже не съм чувалъ за него; трѣбва да е толкозъ неизвѣстенъ, щото даже не съмъ го забѣлѣзалъ. Туй е моето мнѣние, а вашето може да е друго.

Интересуваме се и като партии, и като правителство не по-малко отъ всѣкото съ положението на земледѣлцитѣ. Азъ даже, като демократъ, признавамъ, че всѣка единица въ България е равна на друга, но понеже селянитѣ сж болшинство, за тѣхъ ще се грижимъ повече. И съмъ го мислилъ по-напрѣдъ. Още въ 1880 г. издадохъ единъ аграренъ законъ, противъ който цѣла Европа възстана — да се взематъ турскитѣ чифлици и да се дадатъ на селянитѣ. Значи, вие виждате, че много отдавна по тия въпроси съмъ мислилъ. Здравата политика е, която азъ прѣдлагамъ, а не която вие прѣдлагате. Ще се срѣцнемъ по поводъ на данъцитѣ и ще видимъ, какво ще направимъ; нѣма да се караме — ще се споразумѣмъ; но азъ бихъ желалъ още отсега да се върви по здравъ пътъ, за да се направи онова, което е дѣйствително здраво. Повече ме интересува да бждатъ добри фактитѣ, а много високитѣ думи бихъ поотстранилъ.

Азъ искахъ това да кажа; ако други прѣдставители говорятъ по тия въпроси, азъ ще се обърна и къмъ тѣхъ.

Драганъ Цанковъ: Хайде и азъ да ви кажа нѣщо! Азъ гледамъ, че въ отговора на тронното слово комисията много добръ е направила, като си е напонила да изрази радостта, както на Народното Събрание, тъй и на цѣлия народъ за оздравянето на Негово Царско Височество Прѣстолонаслѣдника. Но комисията забравила едно нѣщо още да напони въ отговора на тронното слово. То се знае, туй ако го е направила комисията за Прѣстолонаслѣдника, направила го е за да покаже обичта на народа къмъ Наслѣдника и къмъ Княза, но не е дошло на умъ да изрази едно съжаление, че думитѣ на Княза се потъпкаха. Тѣй тържествено изказаната дума на Княза, че изборитѣ ще бждатъ свършено свободни, тази дума се потъпка а, слѣдователно, и престижътъ на Княза прѣдъ народа се потъпка. И комисията щѣше да направи много добръ, ако бѣ изказала едно съжаление на онѣзи безчестни управители и чиновници, които изпълняваха волята и заповѣдта на Княза, че я потъпкаха. И трѣбваше още да притури въ този отговоръ, че Народното Събрание ще вземе мѣрки, ако и министритѣ сж били причина да се потъпче думата на Княза, Народното Събрание да ги отсжди и да ги накаже. А пъкъ Министерството да вземе мѣрки и да изпита всички по-долни чиновници отъ министъръ надолѣ, било административни, било сждебни, да ги накаже примѣрно, защото, г-да, една държава, която има държавенъ глава, трѣбва да гледаме всинца престижътъ на този държавенъ глава да стои на височината си, защото, като се потъпче думата на този князъ и останатъ онѣзи хора неонаказани, престижътъ на държавния глава много пада. А пъкъ то е лошо, когато престижътъ на държавния глава е падналъ прѣдъ народа. Туй искахъ да кажа азъ, че комисията трѣбваше да помене и нѣщо като едно съжаление въ отговора на тронното слово за тѣзи недостойни министри и чиновници, дѣто потъпкаха тържествената дума на Княза, че изборитѣ трѣбва да бждатъ свършено свободни.

А пъкъ, г-да народни прѣдставители, не само го чухте тукъ отъ провѣрката на изборитѣ, ами и всички го видѣхте, че съ центроветѣ — или какъ бѣше? — избирателнитѣ секции какво направиха? Таквозъ безсрамно разпрѣдѣление, щото човѣкъ, като го чува, да го е срамъ, че е българинъ; защото има такива министри, дѣто си позволяватъ да направятъ това. (Рачо Петровъ: Нѣмате понятие отъ законитѣ на страната!) Имамъ азъ понятие! Ти нѣмашъ понятие! Мълчи тамъ! (Рачо Петровъ: Не е министърътъ, който разпрѣдѣля секциитѣ!) Избирателнитѣ карти, г-да, невинно нѣщо, колко телеграми се изпратиха до министра, дѣто се обажда тамъ. . . . (Рачо Петровъ: Този министъръ нищо не може да направи!) Защото имъ бѣше заповѣдано така да го направятъ. Ти имъ бѣше заповѣдалъ. (Рачо Петровъ: Извѣтрялъ си!) Министъръ ще става! Омаскарихте държавата, министри таеизвъ, като тебе и като Радо-славова! (Ржкоплѣскане.)

Вие знаете за картитѣ какво стана; вие знаете за шайкитѣ подъ покровителството на полицията какво направиха. Е добръ, всичкото туй потъпчваше тържественитѣ думи на Държавния Глава, и затуй азъ прѣдлагамъ на Народното Събрание до идущата сесия да разгледаме, да видимъ: дали министритѣ трѣбва да се турятъ подъ сждъ — бившитѣ, разбира се, за сегашнитѣ не казвамъ (Смѣхъ.) — а пъкъ на г. г. министритѣ, сегашнитѣ, ще трѣбва да имъ кажемъ да изпитатъ много добръ за тѣзи чиновници, подиръ министритѣ, да ги накажатъ, ако сж виновни, разбира се. Но азъ вѣрвамъ, че сж виновни, виновни сж. Околийски началници, окръжни управители, азъ ги видѣхъ самъ какво правѣха. Ето, това искахъ да кажа, г-да народни прѣдставители! (Ржкоплѣскане.)

Прѣдсѣдателствующий Атанасъ Краевъ: Давамъ думата на г. Рача Петровъ, за лично обяснение, и моля да бжде кратъкъ.

Рачо Петровъ: Азъ нѣма да давамъ обяснения. . . (Нѣкои отъ прѣдставителитѣ: По редъ да се говори! Сега не е министъръ!) Азъ имамъ право когато ме обвиняватъ да се оправдавамъ. . .

Цвѣтко Таслаковъ: Ще Ви дадемъ думата и ще Ви изслушаме.

Манолъ Златановъ: Намъ ще бжде приятно да видимъ г. Рача Петровъ отъ трибуната да отговори и по много въпроси още.

Рачо Петровъ: Азъ имамъ да отговора на това, което ме обвиняватъ; ако има и други запитвания, и на тѣхъ ще отговоря.

Цвѣтко Таслаковъ: Вземѣте думата по реда си.

Рачо Петровъ: Не искамъ да вземамъ думата по тронното слово, но ще кажа, че при едно правителство, което е употребило насилия при изборитѣ, вие все-таки сте дошли тукъ. (Глъчка.)

Прѣдседателствующий Атанасъ Краевъ: Азъ мисля, че е право на всеки народенъ прѣдставитель, когато се отнесатъ нѣкои оратори по неговъ адресъ, да поиска и му се даде думата за лични обяснения, и затова азъ си позволихъ свободата да дамъ думата на г. Рача Петровъ, за лични обяснения.

Цвѣтко Таслаковъ: Може и другъ да каже нѣщо по адресъ на бившето правителство и най-добръ е и по редъ, и правилно, когато му се пада да вземе думата.

Прѣдседателствующий Атанасъ Краевъ: Г-да, вие знаете, че думата се дава отъ прѣдседателя на Събранието. Говорѣте, г-нъ Петровъ.

Рачо Петровъ: Азъ нѣма да отговарямъ за дѣйствиата си и нѣма да се оправдавамъ въ това, въ което ме обвинява г. Цанковъ. Нѣмамъ намѣрение да правя това; искамъ само да кажа двѣ думи. Негова милостъ се явява неканенъ адвокатъ. Само това. Той дохожда да казва, че съмъ билъ прѣстѣпникъ думитъ на Господаря; азъ ще кажа, че това не е истина, защото самъ Негово Царско Височество благоизволи да обяви, че Той бѣше доволенъ отъ начина на моитъ дѣйствиа и че, слѣдователно, азъ съмъ изпълнилъ Неговитъ искания, както той го изрази съ единъ рескриптъ, напечатанъ и въ „Държавенъ Вѣстникъ.“ (Драганъ Цанковъ: И на Стамболова бѣше далъ рескриптъ!)

Нѣма да говоря повече за моитъ дѣйствиа.

Цвѣтко Таслаковъ: Не е участвувалъ Князътъ въ провѣрочната комисия да види какви избори сте правили.

Димитъръ Петковъ: (Отъ трибуната). Г-да прѣдставители! Не мислѣхъ да вземамъ думата по отговора на тронното слово — както видите, хремавъ съмъ. И аслъ нѣма и какво да се говори върху дѣйствиата на едно правителство, което дойде на властъ вчера. Щѣше да бѣде даже нетактично, да излѣземъ тукъ да го обвиняваме и да му чѣтемъ нотации, както направи г. Ризовъ, какво трѣбва да прави то. Затова именно азъ не мислѣхъ да вземамъ думата по отговора на тронното слово. Обаче, г. Ризовъ, който, като лидеръ на правителственото болшинство, не знае какъ да го кажа, при всички случаи се явява и ви чете нотации съ надутъ фрази, които въ много случаи смисълъ нѣматъ, излѣзе и този пжтъ, не да говори по съдържанието на тронното слово, но се връща на миналото и ви говори върху режима на Стамболова — това ме накара, нѣма съмнѣние, и моя длъжностъ бѣше, като подвижникъ на г. Ризова, да взема думата и да кажа нѣколко думи. Г-да прѣдставители! Ще ми позволите да говоря и азъ върху режимитъ, защото казахъ отдѣвъ, че нѣмамъ намѣрение да критикувамъ сега правителствената политика, защото нѣма за какво да го обвинявамъ. Ако доживѣемъ живо и здраво до идущата сесия, може би, ще има какво да говоримъ, но сега не считамъ за умѣстно.

Г-да прѣдставители! Не знаа дали има измежду насъ нѣкой другъ господинъ, който обича да се надува тукъ отъ трибуната и да оправдава именно това ваше обвинение, че

се явяватъ нѣкои да държатъ рѣчи, само да се каже, че държатъ рѣчъ, и да говорятъ извѣстни нѣща, само да се похвалятъ, че знаятъ да говорятъ. Г-нъ Ризовъ знае да говори, знае да прави и хитри работи — азъ знамъ това; но ми се струва, не му бѣше мѣстото тукъ да излиза безъ никакви причини да се връща назадъ и да ме привуждава да ви държа да слушате нѣколко думи и отъ мене.

Най-напрѣдъ г. Ризовъ захваща отъ това, че „бездущниятъ“ Стамболовски режимъ, както той го нарича, е дотамъ докаралъ страната, щото днешното положение само на него се дължи. Азъ съмъ длъженъ да ви кажа нѣщо, не да оправдавамъ оня режимъ — то е въпросъ на историята; нито устата на г. Ризовъ, нито други нѣкои могатъ да го затъмнятъ — фактитъ сж на явъ. Какво е правилъ режимътъ — зло, добро — това сж работи за историята. Но да излиза и да го казва единъ Ризовъ, който знае много добри причинитъ, и да обвинява Стамболова, че той измѣкналъ България изъ релситъ на правилния пжтъ на политиката, когато той ще си припомня много добри, че слѣдъ Съединението, бѣше писалъ въ в. „Самозащита“ съ подписа си, че, ако резултатътъ отъ всичката тая история бѣде не Съединението, а само изпжждането на рускитъ офицери и руското влияние изъ България, той ще бѣде най-доволениятъ човѣкъ отъ България — азъ това не го разбирамъ. (Нѣкои отъ дѣсницата: Вѣрно! — Димитъръ Ризовъ: Пакъ стоя тамъ!) Да излѣзе сега сжщиятъ човѣкъ да обвинява насъ, че сме измѣкнали положението отъ правилния пжтъ на политиката, отъ релситъ, малко е прѣкалено, както виждате, отъ негова страна. Тѣй сжщо г. Ризовъ много прибързано, или му е много къса паметъта да забрави миналото и се явява именно той да осжжда миналия режимъ. Самъ г. Ризовъ забравилъ ли е, ако вие не знаете, че той бѣше единъ отъ сподвижниците на тоя режимъ, че бѣше нѣколко врѣме редакторъ на в. „Свобода“, че той бѣше отъ хората, които подкрѣпяха тоя режимъ? Той е забравилъ, че въ тоя режимъ бѣше прѣвъ пжтъ не само той, но и други; даже и г. Каравеловъ е участвувалъ въ тоя режимъ, нѣколко врѣме като регентъ. Какъ така, току да се излѣзе тукъ и да се говори?! Струва ми се, че историята не е станала Богъ знае отъ кога — това е работа на 15—16 години, вие всички може да го помните. Отдѣ накждъ дойде Стамболовиятъ режимъ?! До 9 августъ 1886 г. и ние бѣхме толкова стамболовисти, колкото и каравелисти тогава. (Димитъръ Ризовъ: Стамболовиятъ режимъ започва отъ оставката на г. Каравелова.) Стамболовиятъ режимъ е вслѣдствие отъ единъ прѣстѣпнически актъ. Кой е извършилъ тоя актъ — то е въпросъ на историята, не е тукъ мѣсто да го разправямъ. Фактъ е, че Стамболовъ се яви слѣдъ този актъ и повика войската и гражданитъ да го послѣдватъ, и вие бѣхте единъ отъ първитъ, които го послѣдваха. Какво хвърляте сега камѣкъ върху човѣкъ, който е въ гроба, и върху режимъ, за който ще говори историята?

По-нататѣкъ г. Ризовъ отива да обвинява — по тоя пжтъ като трѣгне ще обвинява естествено — че главната причина на измѣтването политиката отъ релситъ е нѣмъ

Стамболовъ. Но менѣ ми се струва, и вие знаете, че не е тъй работата; историята малко по-друго-иче говори. Може нѣкои факти да изпусна, защото, както виждате, съ голи ржцѣ се явявамъ, не знаехъ, че ще бѣда прѣдизвиканъ, по нашитѣ натегнати отношения съ Русия не се захващатъ отъ Стамболово врѣме. И ако г. Ризовъ си припомни, ще види, че има и други причини. Кои сж причинитѣ, какви сж тайнитѣ причини на Руския дворъ да сжкса сношенията си съ князь Александра, за насъ не сж извѣстни, или, ако сж извѣстни, не му е мѣстото да го казвамъ тукъ. На г. Ризова е извѣстно, че ако отношенията на Русия и България се обтегнаха, обтегнаха се не отъ 9 августъ, а отъ 6 септемврий 1885 г., когато князь Александъръ се рѣши да отиде съ г. Каравелова въ Южна-България съ 20 души конни стражари. Историята трѣбва да помнимъ добръ. Стамболовъ не направи нищо друго въ политиката, освѣнъ да слѣдва пѣтя, който бѣше оставенъ; намѣри едно положение и той трѣбваше да го прилага. И вие го знаете това или, ако не го знаете, можете да го изпитате. Когато наслѣди Стамболовъ вътрѣшното управление, всички окръжни управители и околийски началници бѣха сжщитѣ. И ако днесъ има окръжни управители като Драсова и Манолова, които иматъ 15—16 годишна служба, то е затуй, че отъ Освобождението служеха, завари ги Стамболовъ и не ги изпѣди. Не е вѣрно, слѣдователно, и това, което се подмѣта, че Стамболовъ набралъ хора отъ улицата и ги натикалъ; и въ други режими виждаме тия хора. Слѣдователно, обвиненията, които подхвърли г. Ризовъ, че Стамболовиятъ режимъ е направилъ тия работи, че той измѣстилъ външната политика изъ правилнитѣ ѣ релси, сж малко прѣкалени. Тия работи не трѣбва да се говорятъ тука, защото не е и пѣтно; има работи, които не бихме желали да повдигаме.

Но да ви кажа и друго нѣщо. Много глупави политики сж онѣзи, които днесъ дохождатъ да излагатъ политиката отъ трибуната, защото тя не се води отъ трибуната, а отъ тайния кабинетъ. И никога едно правителство нѣма да дойде да ги каже тукъ. Азъ не вѣрвамъ г. Ризовъ да го говори съ съгласието на г. г. министритѣ, а отъ свои уста, защото, когато се говори отъ трибуната, комай хората си държатъ устата. Най-умната политика е онай, дѣто хората по-малко говорятъ.

Послѣ, г. Ризовъ се метна да говори по въпроса, какво е направилъ Стамболовъ за Македония. Г-да! Менѣ ми се струва, че и тукъ нѣма нужда да приповтарямъ исторически работи, които ви сж извѣстни. Може би нищо да не е направилъ, но, каквото е могълъ, направилъ е. Вие знаете, че въ Македония нито училища имаше, нито владици се пущаха. Това го направи Стамболовъ — единъ пѣтъ се разрѣши въ 1890 г. и другъ пѣтъ въ 1894 г. Разрѣши се благодарение на енергическата политика, която държеше, и на единъ ултиматумъ, що бѣше далъ на Турското Правителство. Г-нъ Даневъ е сега Министъръ на Външнитѣ Работи, ако разрови архивата, ще види. Повтарямъ да кажа, че дѣлата на Стамболова сж въпросъ на историята и, менѣ ми се струва, че не бѣше мѣсто отъ трибуната да се излиза и да се обвинява единъ човѣкъ, който е вече въ гроба.

Г-нъ Ризовъ, независимо отъ туй, почна да говори и върху финансовата политика на Стамболова. Пакъ ще ви кажа сжщото. Може да е лоша, може да не е правилна; нѣма да се завземамъ азъ да оправдавамъ финансовата политика на Стамболова, защото нито съмъ финансистъ, както г. Ризова, да разглеждамъ тия работи, нито пъкъ на мене принадлежи това нѣщо. Но, г-да, и финансовата политика не е току-тъй, както казва г. Ризовъ, хемелъ дойде Стамболовъ и я развали. Ако разровите историята, ще видите, че екилибърътъ на нашата финансова политика се развали отъ 1885 г. — отъ Сръбската война. За това не е виновенъ никой, нито г. Каравеловъ — политическитѣ събития се сложиха тъй. Истина е, че дотогава имаше пари, но се изхарчиха. И сега отъ докладитѣ на Върховната Сметна Палата знаемъ, защото по-напрѣдъ не знаехме, че, когато дойде Стамболовото управление, държавата имаше 35.000.000 л. дългъ. Това нѣщо го говорятъ докладитѣ на Върховната Сметна Палата. И, слѣдователно, управлението, което наслѣди другото управление, щѣше-не-щѣше, трѣбваше да прави заеми, или да дири други нѣкои източници, за да покрие тия дългове, защото трѣбва да го знаете, че, още когато г. Каравеловъ, прѣди 9 августъ 1886 г., бѣше на власт, и той дирѣше да направи единъ заемъ, за да покрие тия дългове. Който управлява, разсжждава по-добръ и не говори така, а по-иначе. Г-нъ Каравеловъ държа прѣди малко една много умна рѣчь за земледѣлцитѣ, на която и азъ ржкоплѣща. Защото, когато се дойде тукъ, на тая маса, малко по-иначе се гледа на работитѣ, отколкото може да се говори оттамъ.

Г-нъ Ризовъ току-така хвърля думитѣ „разточителната финансова политика на Стамболова“. Ами най-напрѣдъ разтощението се захвана отъ първия денъ — отъ 9 августъ. Немѣ Стамболовъ бѣше кривиятъ да повикатъ всички полкове да дойдатъ въ София и да имъ плаща извънредни разноски? Ето отъ първия денъ се захвана разтощението. Ами послѣдующитѣ събития самъ Стамболовъ ли ги създаде? Ако у Стамболова е имало нѣкаква вина, че е държалъ управлението малко по-строго, то се оправдава отъ събитията, които послѣдваха. Нѣма да се намѣри въ историята примѣръ никѣдѣ, че, когато дойде едно извънредно врѣме, единъ управителъ ще си тури кадифени ржкавички и да глади г. Ризова по главата. Това никѣдѣ не става. Който взема да управлява, той знае, че има отговорност и трѣбва да държи управлението добръ. (Найчо Цановъ: Цѣльта оправдава срѣдствата!) Цѣльта не оправдава срѣдствата, но въ всѣки случай, който взима управлението, трѣбва да управлява; ако ли не е достоенъ, трѣбва да отстъпи другиму. Азъ не съмъ отъ онѣзи, които отричатъ, че нѣмало несправедливости у Стамболова. Може да ги има и, може би, въ прѣкаленъ видъ. Но когато дойдатъ извънредни събития, въ такова врѣме, когато на една страна има бунтъ, и войската отъ друга страна прави бунтъ, ми се струва, че този, който управлява, повтарямъ да го кажа, нѣма да седне да глади хората по гърба, а може нѣкъдѣ и да го прѣкали. Но това не трѣбва да слушаме сега, подиръ 10-годишенъ периодъ и повече даже! Когато има години, отнакъ

онзи човѣкъ го нѣма, не трѣбва да се излиза тукъ, отъ трибуната, и да се държатъ рѣчи, и защото не може да се защити, да се мисли, че се прави голѣмъ фуроръ, като се казва „бездушенъ“, „тирански“, „разсиинически“ Стамболовски режимъ. Такъвъ е билъ Стамболовиятъ режимъ. За насъ досега отъ тая трибуна толкова хули сж казвани, щото, право да ви кажа, не можете да измислите сега нѣщо по-ново. Но никой не излѣзе да ни извади на сѣдъ за да отговаряме. Чакахъ съ търпѣние да ни извадятъ прѣдъ сѣда. (Димитъръ Ризовъ: Има още врѣме!) И бихъ желалъ да ни извадите, но бждѣте увѣрени, че нѣма да го доживѣете, защото хората не се ржеководятъ по Валния умъ.

Г-да! Повече не желая да говоря нищо. Азъ желяехъ да ви кажа нѣколко думи, и извиѣте, че ви държахъ нѣколко минути. Повтарямъ да ви кажа, че по въпроса за самия отговоръ на тронното слово нѣмамъ какво да кажа, и даже и азъ, заедно съ васъ, ще вдигамъ ржка, защото мислитѣ, които сж изказани вътрѣ, сж мисли и благопожелания, които всѣки българинъ желяе, който иска да види единъ редъ въ държавата. Струва ми се, че това е общо желяние. Азъ ни най-малко не мислѣхъ да говоря по тронната рѣчь, защото тия г-да сж дошли днеска — отъ една-двѣ недѣли. И какво мога да кажа? Ще дойде, вѣроятно, врѣме, когато може да говоря повече. Сега нѣма какво повече да говоря. (Ржкоплѣскане отъ дѣсницата.)

Хаджи Яхя Юмеровъ: (Отъ трибуната.) Г-да народни прѣдставители! Азъ искамъ нѣколко дума да кажа на отговоръ тронно слово.

Г-да! Наше сегашно положение на наше Отечество трѣбва да бжде добри отношения съ всички сили Европа, особено Негово Императорско Величество Руски Царъ, кой слободител на България, и Негово Императорско Величество Султанъ, кой суверенъ на България. Той двама велики държави, той двама велики сили, той двама велики империя най-нужно у насъ да бждемъ добри отношения, особено Висока Порта, наша най-ближна въ търговско отношение, най-нужно у насъ да бждемъ добро отношение, добро положение. Сега, отговоръ тронно слово Негово Императорско Величество Руски Царъ, дума казано, а Негово Императорско Величество Султанъ не се поменува тукъ. Азъ Х Обикновено Сѣбрание съмъ билъ; десетъ пкти съмъ билъ прѣдставитель Народно Сѣбрание, всѣгда чувамъ Висока Порта и Негово Императорско Величество споменува тукъ. Азъ мислимъ много и мислимъ наше положение какъ стои Висока Порта. Азъ, колко зная, — добръ; какво искамъ, азъ намирамъ нѣколко работи, наши желяния изпѣлни Висока Порта. Кога призна Негово Царско Височество нашъ любимъ Князъ. Този врѣме сега какво иска наше Правительство — Висока Порта изпѣлни, азъ колко зная. Най-прѣдъ ще забѣлѣжа нѣколко работа, колко азъ зная. Македония колко владика иска наше правительство — прие; търговски агентъ, колко прѣдлага наше правительство — прие; нѣколко мѣста помощникъ-мютесарифинъ, помощникъ-каймакаминъ пазначи и политически прѣстѣпникъ нашъ, билъ

нѣкой отъ нѣколко години въ затворъ Азия, особено единъ островъ 70 души българи даде всички амниция. Освѣнъ амниция, Негово Императорско Величество Султанъ прати разноски, пари. Сетнѣ, г-да народни прѣдставители, дошѣлъ търговски договоръ, пакъ изпѣлни наше желяние. Кога дойде въпросъ за Ромжния и България — Ромжния иска да прави война — лично вика Негово Императорско Величество Султанъ тѣхни външни министъръ, пита: какво иска вие България? Они отговарятъ: България, говорятъ, не сж правительство, не сж държава, а една, напр., пайка, иска да направи тербие. Сетнѣ, Негово Императорско Величество Султанъ какво казва? „Ако вие иска да направи война България, трѣбва да вие знае ще срѣщне най-прѣдъ турски пушка“. Сетнѣ, г-да, кога дошѣлъ врѣме за нашъ въпросъ, интересъ Македония, заедно Сърбия, пакъ изпѣлни наше желяние; особено Фермелянъ сръбски владика, той пакъ изпѣлни наше желяние. Това не е малка работа, той сж голѣми и важни работа. Азъ мислимъ, противъ насъ нищо не направи; какво желяемъ — всичко изпѣлни. Заради това, менъ чудно, защо да не говоримъ една двѣ дума сладки. Г-да народни прѣдставители! Наша страна какво може да направи срѣщу Висока Порта, свѣнъ единъ комплиментъ — друго нищо. Казвамъ, единъ комплиментъ донесе насъ много полза, ако го кажемъ днесъ. Свѣнъ това, тукъ България кои има мюсюлмански население, тѣхни интереси всѣгда бжде добро отношение съ Висока Порта. Лично азъ желяя и тукъ имамъ приятели да работимъ безъ възнаграждение, ако дойде такава врѣме. Сега, азъ мислимъ, кои има тамъ турски подданикъ българинъ, мислимъ, ако говоримъ нѣколко дума сладки къмъ Висока Порта, на 100, 99, $\frac{3}{4}$ ще бжде полза за българинъ турски подданикъ, кой живѣе тамъ, $\frac{1}{4}$ кой живѣе тукъ тѣхни. Г-нъ Ризовъ кое разправи чудно дойде менъ. Ако истина, кое казва г. Ризовъ, тогава не може никой да приеме такава работа. Азъ самъ не съмъ българинъ, съмъ мохамедалъ, не може да приеме. Азъ мисля, г. Ризовъ, какъ пише вѣстникъ, какъ чита, така да каже. Ако да питамъ частно себе, азъ не говоримъ, ама сърце нѣма да говоримъ. Ако питаме г. Ризовъ тукъ, сърце не говоримъ. (Димитъръ Ризовъ: Г-нъ Яхя! Ако изходатайствувате отъ Султана да освободи всичкитѣ българи затворени въ Македония, ще туримъ такъвъ пасажъ!) Не, не се приема. Сега, ако има такава нѣщо, г-да народни прѣдставители, наши всички мѣста има политически чиновникъ, търговски агентъ, тамъ има толкова владика, имаме въ Цариградъ политически агентъ — трѣбва они да приказва тукъ, има ли такава нѣщо, а не г. Ризовъ, както вѣстникъ дума. Може би, тамъ едни мѣста възмущаватъ отъ страна сърби, отъ греки; може тамъ бунтува, затова безпокой население. Сега, азъ нѣма кажемъ много дума, както г. Ризовъ; азъ питамъ тукъ може би бившъ агентъ г. Марковъ, да каже нѣколко дума, истина ли кое казва г. Ризовъ, или не? Ако истина, азъ ще приемемъ, ама не истина. (Димитъръ Ризовъ: Истина е!) Не е истина.

Сега, г-да народни прѣдставители, азъ да думамъ за отговоръ тронно слово. Ако възможно, молимъ всички г. г. народни прѣдставители и г. г. министри, уважаеми Министъръ-

Президентъ г. Каравеловъ особено, да туримъ нѣколко дума за Висока Порта или Негово Императорско Величество Султанъ. Държавенъ интересъ, кой живѣлъ тукъ мюсюлманиятъ български подданикъ, какъ да се върне, кой живѣе тамъ българинъ турски подданикъ, добръ. (Турцитъ ржко-плѣскавъ.)

Георги Кирковъ: (Отъ трибуната.) Слѣдъ червения изтокъ, ще дойде червениятъ западъ!

Г-да народни прѣдставители! Прѣди да пристѣпимъ къмъ прѣдмета на моята рѣчь, нека ми бѣде позволено, да се спира накратко върху това, което говориха г. Петковъ и г. Ризовъ, именно, което се отнася до говоренето имъ по поводъ на отговора на тронната рѣчь. Азъ не съмъ съгласенъ, че ако излизаме тукъ да говоримъ по поводъ отговора на тронното слово, то само тогава трѣбва да правимъ туй, когато има да се осжжда Правителството. Вѣроятно, практиката такава е била досега, че отъ тази трибуна, по отговора на тронното слово, винаги е било така — да се осжжда Правителството. Азъ схващамъ малко по-инакъ работата. Разбира се, ако има защо да се осжжда Правителството, ще се осжжда. Но азъ мисля, че по такъвъ единъ важенъ актъ, какъвто е отговорътъ на тронното слово, длъжностъ на всѣка партия е отъ туй мѣсто да изкаже своитѣ основни възгледи върху едно дадено положение въ страната, да изкаже какъ тя мисли, какъ тя схваща условията на една дадена дѣятелностъ, какъ схваща, съ една рѣчь, положението на цѣлата страна, всичкитѣ отрасли и всичкитѣ проявления на нейния животъ. Тѣй щото, въ тази смисълъ, като правя тази бѣлѣжка къмъ г. Петкова, казвамъ, че той не може да защити своята кауза, толкозъ повече, че той има хрема. (Смѣхъ.) Но допускамъ, че и неговата хрема може да мине въ историята, защото има друга една хрема на Наполеона, който не можалъ да побѣди при Москва, защото ималъ хрема.

Друго, което искамъ да забѣлѣжа, то е по отношение на г. Ризова, именно, че не е правилень този възгледъ: когато искаме да изкажемъ нашето мнѣние, какъ ние схващаме положението на една страна въ единъ даденъ моментъ, да се спираме изключително върху единъ режимъ и отъ този режимъ отпослѣ да сѣдимъ за цѣлото положение. Г-нъ Ризовъ взима Стамболовия режимъ отдѣлно, откъсва го отъ оная верига на развитие, което е прѣкарала страната, и върху него почва да разсѣждава. Азъ мисля, че по този начинъ нѣма да отидемъ по-далечъ отъ осжждане и порицание. Та, казвамъ, за да се разбере вътрѣшната смисълъ въ развитието на нашия животъ, ние не можемъ да я разберемъ, ако се спираме само на отдѣлни етапи на това развитие. Трѣбва да се знае, че тази вътрѣшна смисълъ, този вътрѣшенъ духъ на нашето развитие е означенъ отъ този редъ режими, отъ този редъ етапи, които не сж нищо друго, освѣнъ звена на една верига на еволюцията. Тѣй щото, когато се спираме върху Стамболовия режимъ, ние трѣбва да го свържемъ съ бившиятъ режимъ и да внесемъ помежду имъ оная връзка, която се нарича причинностъ между явленията, между събитията, между отдѣлнитѣ режими, между

отдѣлнитѣ етапи на едно развитие. Когато азъ искамъ да обема напълно положението на България, веднага то ми се прѣдставлява не като отдѣлни етапи, не като отдѣлни режими, а като единъ общъ комплексъ, съ една рѣчь, единъ процесъ, и само тѣй азъ мога да разбера, какво е днесъ положението и какво е нужно да се направи, за да се измѣни или видоизмѣни. И затова, казвамъ, политиката на едно правителство трѣбва да бѣде, именно, такава, че отъ дѣйствителнитѣ условия, отъ самата дѣйствителностъ, да черпи срѣдства, за да въздѣйствува на тая дѣйствителностъ. Никой пътъ нашиятъ умъ не пада съ зимбилъ отъ небето, нито срѣдствата ще паднатъ отъ тамъ. Тѣзи срѣдства ние ще намѣримъ въ самата дѣйствителностъ. Това смѣтахъ азъ за нужно да кажа прѣдварително, за да бѣда по-нататѣкъ ясень за васъ.

Днесъ, и даже и не днеска, а отъ нѣколко врѣме насамъ, общиятъ вѣкъ въ България е вѣкътъ противъ разврата, противъ кривитѣ нѣща станали, противъ неправдитѣ, противъ нередовноститѣ, съ една рѣчь, противъ всичко оуи, което както го казахъ по-рано, е излѣзло отъ редситѣ: разумътъ е станалъ безумие, честта — безчестие; на всѣко, всичко онова, което по-напрѣдъ ни се е виждало естествено, днесъ ни се вижда неестествено, лошо и врѣдно.

Ще ви приведа думитѣ на единъ отъ моитѣ велики учители, Енгелса. Той казва, че винаги, когато хората почватъ да ставатъ недоволни, когато тѣ почватъ да виждатъ, че, именно, разумътъ е станалъ безумие, че честта е безчестие, че наредбитѣ, които сж около насъ, не отговарятъ, противорѣчатъ, рѣжатъ нашето ухо, то е едно доказателство, че въ самитѣ недра на обществото се е извършилъ мълкомъ, незабѣлѣзано, единъ важенъ економически процесъ, че долу е станало нѣщо за насъ — може би, незабѣлѣзано, но то е извършено — и то е именно, което ни показва, защо днешнитѣ наредби, които ние виждаме, не отговарятъ вече на новото, което се е зародило отдолу. Това сжщото ние виждаме и днесъ, г-да народни прѣдставители! Ако ние сме недоволни, че занаятитѣ пропадатъ, ако сме недоволни, че земледѣлието пропада, ако сме недоволни, че всички отрасли на нашия общественъ и економически животъ сж разклатени, то това не показва друго, освѣнъ че долу въ основитѣ на нашия животъ е станала промѣна, че се е извършилъ извѣстенъ процесъ на промѣна. Какво е станало наистина у насъ? Ето, сега и азъ ще почна оттамъ, отдѣто почна и г. Ризовъ и, разбира сѣне като пѣлза по повърхността, както той го извърши съ помощта на едно малко русофилство, което му послужи като катуни, за да плува по-добрѣ. На мене ще позволите да отида по-дълбочко въ този животъ, защото не само личноститѣ, както мисли г. Ризовъ, сж, които играятъ политѣ. Има едно нѣмско изражение: „Du glaubst zu schieben und du bist geschoben“, т. е. „ти мислишь, че тласкашь, а тебе тласкатъ“. Така е и въ историята. Наистина, влиянието на отдѣлни личности не е безъ значение, но не сж тѣ авторитѣ. Затова, колкото и да се спираме върху отдѣлнитѣ личности, колкото и да изкарваме наявѣ пороцитѣ имъ и да изливаме жлъчта си върху тѣхъ, ние, обаче, нѣма да стигнемъ самата истина, нито ще до-

кажемъ, че тия личности сж били пружината на събитията. Разбира се, доколко то е възможно при ония условия, въ които сж се намирали, тѣ сж проявили своята воля, но тѣ не сж могли да излѣзатъ вънъ отъ границитѣ, вънъ отъ условията, които имъ сж се налагали тогазъ. Ето тази точка на примирение ние намираме, когато внимемъ въ сжщността на работата, когато не пълзимъ по повърхността, когато не намираме само грѣшкитѣ на отдѣлнитѣ личности, макаръ такива и да сжществуватъ и можемъ да ги осждимъ. Но за да намѣримъ истината, да намѣримъ основната нишка, която се нижи отъ 20 години насамъ, ние можемъ само тѣй, като слѣземъ долу въ самитѣ недра на нашия обществѣнъ и економически животъ. Азъ питамъ: кое е новото, което се извърши у насъ, което не можахме да заблѣжимъ и което почваме да заблѣзваме отъ нѣколко години насамъ? То е слѣдното, почитаеми г-да! Вие знаете, че нашата страна бѣ една чисто земеделѣческа страна, съ дребни занаяти и слаба търговия. Тая страна, като частъ отъ Турската Империя, можеше да живѣе криво-лѣво, защото аслж Турската Империя имаше много малко културни потребности, и затова не изискваше една интензивна производителност, нито едно особено сложно стопанство, а слѣдователно и едни особени, трайни ресурси, за да се поддържа. Ето защо, като частъ отъ Турската Империя, ние можахме да живѣемъ. Даже, ако говоримъ за насъ, като племе, ние можемъ да кажемъ, че българското племе бѣ едно отъ най-живитѣ, едно отъ най-културнитѣ, едно отъ най-работнитѣ, което бѣ завзело и занаятитѣ и земеделѣието, и поддържаше Турската Империя. Обаче, дойде актътъ на нашето освобождение. Ще ви моля, г-да, да схванете акта на освобождението тѣй, както го схващамъ азъ: когато говоримъ за акта на освобождението, да го не схващате като моментъ, а като процесъ, който върви и по-нататкъ. Та, казвамъ, дойде актътъ на нашето освобождение и ние се намѣрихме отведнажъ при нови политически и международни условия, а заедно съ това и при нови обществени и економически отношения. И първото нѣщо, което заблѣжихме въ нашия селски поминѣкъ, то е, че селското стопанство почна да се разклаща, че отъ натурално или полунатурално почна да става парично, т. е. нашиятъ земеделѣецъ, намѣсто да произвежда прѣди всичко за себе си и колкото му артише да даде на държавата, или да си купи ония прѣдмети, които му сж нужни, за да поддържа едно равнище отъ културни потребности, той почва да произвежда специално, за да продаде, а колкото му остане, да поддържа себе си. Това, което се говори по-рано за положението на нашето стопанство, то не показва друго, освѣнъ че характерътъ на нашето селско стопанство е париченъ. И затова силата е днесъ парата! Значи, това е новото нѣщо, което ние можемъ да парѣчемъ и съ друго име. По-рано това име се мразеше, прѣзираше се; по-послѣ, обаче, почнаха да го харесватъ; сега вече го почитатъ, а по-послѣ ще захванатъ и да му се кланятъ. Това е капитализмъ! Този, именно, капитализмъ се промѣтна въ нашето производство. Парата стана господаръ не само на сиромаша, но и на богатия, — единъ господъ, комуто всички малки земни богове се кланятъ. Това сжщото,

което ние виждаме въ селското стопанство, виждаме го и въ занаятчийското производство. Ние виждаме, че нашето дребно занаятчийство почва да се разклаща, почва да пропада. Въ голѣмата конкуренция на западнитѣ държави, съ ония производства, които по единъ модеренъ капиталистически начинъ се създаватъ, нашето дребно производство трѣбваше да загуби опази сила, която имаше едно време. Туй сжщото стана и съ нашата търговия, която имаше, защото, както знаете, ние изгубихме и много наши пазари просто затова, защото съ акта на освобождението измѣниха се и нашитѣ граници. Но, изобщо взето, както въ селското стопанство, тѣй и въ занаятчийското производство, ние виждаме, че процесътъ на разлагането се дължи на нахлуването на капитализма. Разбира се, че когато капитализмътъ за пръвъ пѣтъ нахлува, първото негово дѣйствиe е да събаря, а не да създава, и затова първиятъ ударъ, първото нѣщо, което ние усѣтихме, то бѣше нашето собствено разорение. И заблѣжете, г-да прѣдставители, че нахлуването на капитализма въ България съвпада съ единъ режимъ, който се нарича Стамболовски режимъ! Това не е случайно явление. Напротивъ, ние затова сега не харесваме този режимъ, затова го наричаме разсипнически, защото въ този режимъ за пръвъ пѣтъ капитализмътъ ни клопна по главата, за пръвъ пѣтъ почна да разрушава — да разрушава не само производството, но и цѣлата изградена върху старото производство идеология. Съ една рѣчь; дѣйствието на капитализма трѣбваше да се почувствува въ всичкитѣ отрасли на нашето обществe. Ние виждаме сега, че селското население върви къмъ пропадане, губи своята земя и не е въ състояние да се прѣхранва; сжщото виждаме и между занаятчийтѣ. Естествено, че, щомъ тия главни съсловия у насъ се разклатиха и разнишиха, всички почнаха да бѣтатъ изъ тѣхъ, защото прѣставаха да виждатъ поминѣтъ въ тѣхъ. За тѣхно щастие, обаче, въ това врѣме сжществуваша българската държава. Благодарение ней маса изхвърлени отъ производството хора се нареждатъ около държавната трапеца.

Повтарямъ, основната причина на нашето економическо развитие, на това разнищване въ нашето селско и градско съсловия, е капитализмътъ. Разбира се, че това разорение не би било тѣй страшно, тѣй опустошително и грозно, ако на помощъ му не дойдоха цѣлъ редъ други причини, а именно, прѣди всичко, нашата модерна държава. И наистина, още въ началото на своето сжществувание, ние отворихме единъ голѣмъ харчъ: поддържането на войска казармена; постоянна войска; слѣдъ това ние трѣбваше да уредимъ цѣлъ редъ институти, които даватъ възможностъ за едно правилно функциониране на една модерна държава. Съ една рѣчь, ние трѣбваше да направимъ голѣми разноски, за да подситуримъ нашето сжществувание, като самостоятелна политическа единица. Тѣзи разноски, се по-тежки и по-тежки, дойдоха най-сетнѣ да досѣпнатъ и селянина, и занаятчията. Защото главниятъ източникъ, отдѣто държавата черпѣше и черпи ресурси за своето сжществувание, това бѣха и сж: занаятчийтѣ, търговцитѣ и земеделѣцитѣ. Правителствата, колкото смо ги имали досега, не сж отивали по-нататкъ,

не сж търсили други ресурси, освѣнъ пакъ отъ земледѣл-
цѣтъ, занаятчицѣтъ и търговциѣтъ. Тукъ намира своето обяснение
и това доскорошно явление, което ние наричаме „десетѣтъ“.
Азъ зная положително, че десетѣтътъ е билъ пригърнатъ
като държавна идея, като идея, безъ която България не
би могла да съществува. Казано е било, че тѣзи дупки,
които сж зинали прѣдъ насъ, не би могли да се запушатъ,
освѣнъ ако не отидемъ задъ гърба на селянина и смѣкнемъ
колкото е възможно повече. По този, именно, начинъ нашѣтъ
правителства сж прѣсилвали производителнѣтъ слоеве у
насъ и слѣдствието отъ подобни прѣсилвания не може да
бѣде друго, освѣнъ или катастрофа, или, въ най-добрия
случай, една социална анемия. Такъвъ периодъ на социална
анемия ние познаваме и въ Сърбия, който трае дълго
врѣме. Това е едно състояние, дѣто народътъ живѣе единъ
скотски животъ: отгорѣ — салтанати, гърмежи и пр., отдолу
— ужасна мизерия. Полека-лека, народътъ се свиква съ
тази мизерия и не чувствува нужда да се възмути и въз-
стане противъ нея. Разбира се, че и при такова състояние
е възможно да се живѣе, обаче, рано или късно, то ще се
изрази въ едно сътрѣсение, въ единъ напълнъ напѣръдъ
за спасение.

Г-да народни прѣдставители! Ние прѣкарваме единъ
важенъ исторически моментъ отъ нашето обществено еко-
номическо развитие. И затова тукъ, именно, е важно, да
знаемъ отдѣ да изчерпимъ сръдства, за да намѣримъ из-
ходъ отъ днешното положение. Сръдствата, г-да, сж въ
самата дѣйствителностъ, въ самитѣ условия, които ни
обикалятъ, въ самия този исторически моментъ. Тѣ нѣма
да дойдатъ отвънъ, а вътрѣ трѣбва да ги търсимъ. Какъ
ще ги намѣримъ? Нека помнимъ, че не е важно да ка-
жемъ, че трѣбватъ сръдства, но важно е да кажемъ, кои
сж тия сръдства. Това е важно. Тия сръдства не сж
друго, освѣнъ извѣстна групировка на обществени елементи.
Тѣ сж продуктъ на общественото развитие и могатъ да се
явятъ утрѣ като факторъ за изходъ отъ днешното поло-
жение. За да бѣде по-ясенъ, ще кажа друга една мисль,
която, вѣрвамъ, не отъ всички ви се сподѣля — тя е ми-
сльта, че борбитѣ въ едно общество не сж нищо друго,
освѣнъ борби между класи, борби, които обуславятъ про-
греса на това общество. Ето, тукъ вече допирамъ до най-
важното — да намѣримъ въ България, при условията въ
които сме поставени днеска, една класа, която би могла
да се яви като носителка на економическия прогресъ, като
прѣдставителка на новата ера, както се споменава въ трон-
ното слово. Разбира се, че не е мѣчно да се намѣри тази
класа, обаче, трѣбва да ви заявя, че тя не е още напълно
сформирана у насъ. Фактътъ, дѣто вие сте се раздѣлили
на нѣколко фракции, още не показва, че нѣма тази класа;
туй показва само едно, че тя е въ зараждането си и че
още ѝ липсва инстинктътъ къмъ общността на интереситѣ,
липсва ѝ чувството на единство, въ прѣслѣждането една
опредѣлена цѣль въ живота. Наличността на тия ос-
новни качества — ето това се нарича съзнателно проявление
на една обществена класа. Досега нашѣтъ политически
партии не сж били прѣдставители на една отдѣлна об-

ществена класа и затова тѣ посѣха — пока никому да
не бѣде обидно — името „политически котерии“. Какво
искамъ да кажа съ тази дума? Нищо друго, освѣнъ че
тия политически групировки сж плодъ на минутата; тѣ
изникватъ въ интереса на минутата и слѣдъ това измиратъ.
Ето защо ние виждаме у насъ „грамадни“ и „огромни“
партии, тѣ, обаче, сж такива, когато въ тѣхната рѣка е
жезълътъ; взематъ ли имъ жезъла, тогава всички тия
„огромни“ и „грамадни“ партии сами по себе си се съ-
кратяватъ безъ остатѣтъ. Господството на тия партии е,
мисля, достатъчно доказателство, за да се увѣримъ, че на-
шиятъ общественъ, економически и социаленъ животъ още
не е далъ онази обществена класа, а слѣдователно, и ония
обществени партии, които могатъ да се явятъ като елементи
на единъ бѣдъщъ прогресъ, на едно по-нататъшно развитие.

Сега, щомъ въ въздуха, така да се каже, се носи
мисльта за нова ера, нека пояснимъ, каква ще бѣде тая
нова ера. Азъ мисля, че нова ера не съставлява туй, че
на червената маса сега стоятъ тия почитаеми г-да, а не
други. Това не е нова ера. Не е нова ера, че вие сте
отъ лѣвата, а не отъ дѣсната страна; не е нова ера туй,
което се изтъква въ отговора на тронното слово, че ние
трѣбва да направимъ економии, или, по-ясно казано, че
трѣбва да подведемъ нашѣтъ разноски подъ равнището на
нашѣтъ платежни способности. Това е разбира се, необ-
ходимо, но то е прѣдусловие, то не е самата сжщностъ.
Тѣй още се говори, че ние трѣбва да уредимъ управ-
лението; безсмыслино и това е прѣдусловие. Казва се
сжщо, че ние трѣбва да повдигнемъ законността въ
нашето общество; безсмыслино, и това е прѣдусловие.
Сжщността, обаче, на работата не е въ туй. И това ми-
нистерство е достойно за оплакване, което мисли, че
всичката негова задача се състои само въ това — да
уреди чиновническия въпросъ, да направи економии, да
тури всѣкиго на мѣстото му, да възстанови редъ и почи-
тане на законитѣ и т. н. Това е само едно начало и
нѣщо свършено естествено за едно правителство и едни
партии, които се явяватъ въ ролата на прогресивенъ эле-
ментъ. Но нека не забравяме, че това нѣщо може да го
направи и единъ монархизмъ, едно царедворство, защото
и тѣ могатъ да турятъ редъ и спокойствіе, защото и тѣ
могатъ да уредятъ чиновническия въпросъ. Значи, не е
тукъ сжщността. Сжщинската работа на двѣтъ партии,
които сж се явили съ претенцията да реформиратъ нашия
животъ, както и на Правителството, което се явява като
тѣхенъ агентъ, сжщинската работа, повтарямъ, е, и трѣбва
да бѣде да улеснатъ економическото възраждане на на-
шата страна.

Казахъ ви по-рано, че нашиятъ економически животъ
тѣй се развива, че ние имаме слѣдующитѣ пѣща. Отъ една
страна, хора, останали безъ занятие, които се лутатъ и
търсятъ работа. Тѣзи хора съ течение на врѣмето могатъ
да отвикнатъ отъ работа и да станатъ една язва за на-
шата държава, както сж вече язва въ нашия политически
животъ. Отдѣ се комплектуватъ шайкитѣ? Отдѣ се взема
тази маса свѣтъ, който дига шумъ въ градоветѣ, който

тича по селата за кметства и който всеки ден паводнява Столицата и не дава спокойствие на министритъ? Тя се взема отъ съсипеанитъ занаяти, отъ съсипеаното земледѣлие, това сж изхвърлени лавънъ въ видъ на парцалинци, изхвърлени сж на площадитъ, прѣдъ вратитъ на министерствата, тѣ искатъ хлѣбъ, тѣ искатъ да живѣятъ. Ето туй е една важна задача за едно министерство, което мисли, че е почнало да реформира една страна; туй е задачата — да се намѣри, прѣди всичко, работа на тази голѣма, която става все по-голѣма, маса отъ хора безъ работа. Какъ ще имъ се намѣри работа? Не иначе, г-да, освѣнъ съ създаване нови поминъци и закрѣпване нови начини въ производството. Вие нѣма да имъ дадете съществуване съ дребнитъ занаяти, нито съ това пропаднало земледѣлие, не! Тамъ хлѣбъ нѣма, защото оттамъ, именно, хората бѣгатъ. Вие трѣбва да се явите помощници, трѣбва да изнамерите новитъ начини за производство! (Александъръ Малиновъ: Правителството ли ще създаде производства, отговорѣте моля?) Азъ ви казахъ. България не чака отъ него да му праща само въздушни цалувки; министритъ иматъ въ ржцѣтъ си цѣлата държавна машинерия и тѣ могатъ да съдѣйствуватъ, и трѣбва да съдѣйствуватъ. (Александъръ Малиновъ: Кое туй, кажете!) Държавата — това ли Правителство или друго, тая ли партия или друга, за мене е безразлично. Азъ бѣхъ длъженъ само да ви го кажа, макаръ и да признавамъ, че това трѣбваше да го направи нѣкой отъ васъ. Азъ бѣхъ длъженъ да посоча на тази историческа необходимостъ, която ни се налага да извършимъ; тя е създаването на нови поминъци, на нови начини въ производството, за да излѣземъ отъ това безизходно положение, въ което се намираме. (Димитъръ Ризовъ: По кой начинъ?) По кой начинъ — ще ме чуете по-нататкъ. — Има ли на ржката си държавата срѣдства, съ които да помогне въ тази смисълъ? Безъ съмнѣние, срѣдства има, между които е и това, че ние се намираме въ сношение съ Западна-Европа, т. е. заобиколени сме отъ единъ културенъ свѣтъ. Увѣренъ съмъ, вие ще се съгласите, че много смѣшна е тази политика, която мисли да ни остави на тази точка на замръзване, щото да стрѣламе съ кремълия пицовъ „гнилия западъ“. Непрѣмънно трѣбва да се приспособимъ къмъ тия условия, които има „гнилиятъ западъ“, трѣбва да се заематъ тѣзи орждия, които е дало искусството, техниката, човѣшкиятъ гений и да се употребятъ за нашето собствено културно повдигане. Това мисля е достатъчно, за да разберете основната ми мисълъ. Ето защо, азъ нѣма да се спирамъ върху това, какъ министритъ трѣбва да наредатъ държавата, училищата и пр; това не е моя работа — това е работа на Правителството. И азъ бихъ съжалилъ онова правителство, което чака и това да му кажа. (Александъръ Малиновъ: Кажете! — Димитъръ Ризовъ: Кажете, кои нови производства могатъ да се създадатъ у насъ?) Азъ бихъ ви разправилъ, но съмнѣвамъ се дали ще ме разберете, защото моята концепция е съвършено различна отъ вашата.

И тѣй, задава се този въпросъ: какво трѣбва да направимъ? Отговорътъ на този въпросъ е много ясень.

Какво трѣбва, напр., за създаването на нови начини въ производството? Прѣди всичко, трѣбва да си зададемъ въпроса: какви сж тѣзи начини? Тѣ сж, г-да, модернитъ европейски начини на производството, т. е. производството основано на наемния трудъ, на надничарския трудъ. По този начинъ организираното производство ще привлече къмъ себе си тѣзи маси безработници, които всеки денъ наплодяватъ нашата страна и които тичатъ за служба по министерствата и пр.. Тамъ ще отидатъ тѣ да намѣрятъ своята прѣхрана, тамъ ще приложатъ тѣ своитъ ржцѣ за обща полза. Но не трѣбватъ само ржцѣ, а трѣбва и друго нѣщо, което се казва капитали. (Нѣкой отъ прѣдставителитъ: Отдѣ ще ги намѣримъ?) Вие трѣбва да ги намѣрите и, щете-не щете, ще ги намѣрите, защото иначе прѣдъ васъ зѣе яма; иначе, азъ ви казахъ какво ще ни сполѣти — една социална анемия. Да, изходътъ отъ днешното положение е въ капитализма. Това трѣбва да го разберете, ако искате да видите България трѣгнала по пътя на културата, дѣто отиватъ всички държави. (Александъръ Малиновъ: И тамъ е нашата погибель. — Димитъръ Ризовъ: Но трѣбва и тържище. — Христо Гендовичъ: Отдѣ да изчерпимъ капитали?) Капиталитъ могатъ да дойдатъ отъвжтрѣ, а могатъ да дойдатъ и отъвнѣ. Пита се: какви условия трѣбва да има, за да дойдатъ капиталитъ отъвнѣ, какви условия трѣбва да създадете? Много е ясно. Ето ви, че дойдохте на новата ера; дайте да се прояви тази нова ера въ вжтрѣшното управление, дайте да видятъ отъвнѣ, че имате стабилна економическа политика, че знаете какво искате, че разбирате кждѣ отивате — дайте туй, именно, да разбере Западъ. Какво сме дали досега на Западъ да разбере? Азъ четохъ прѣди нѣколко врѣме, че ужъ банкитъ били криви, задѣто пропадаме. На насъ, г-да, банкитъ гледатъ като на хора, които не си знаятъ смѣткитъ. Това, което се каза по-рано за пражосническитъ режими, като започнете отъ Стамболовия, Народняшкия, Радославовския — всичко това съставлява една ужасна бъркотия, единъ калейдоскопъ отъ смѣшение на понятия, на цѣли и срѣдства, което не е тайна за европейцитъ. Въ отчетитъ на Смѣтната Палата стоятъ 15 милиона лева, които не сж оправдани доднесъ. Тѣзи пари сж прѣснати и отъ тѣхъ 10 милиона лева се падатъ върху Военното Министерство. Това какво говори? Това говори за едно страшно нехайство въ тази страна. И това, наистина, е така. Тамъ, дѣто управляватъ котерии, врѣмепни групировки за свои лични блага, тамъ ще има всекога разорение; тамъ, обаче, дѣто има обществени класи, провикнати отъ общественитъ интереси, тамъ не могатъ да ставатъ работи, както у насъ. Наистина, и тамъ има разни панамии, обаче, тѣ не внасятъ покрусяване въ цѣлата страна, тѣ не разклащатъ цѣлия държавенъ механизъмъ. У насъ, обаче, при такава млада страна, дѣто сега се формиратъ колелцата на държавната машина, всеко бутване на едно колелце се отразява силно върху другитъ. Ето защо, благодарение на това господство на разнитъ котерии и на този ортаклъжъ между царедворцитъ и котерийтъ, имаме това, каквото виждаме: каси празни, социално разстройство,

економическо разсипване и разнищване навсѣкѣдѣ. И цѣлата на сегашното Правителство трѣбва да бѣде, именно, съзиждане, наново съзиждане. Но то не може да бѣде на почвата на старитѣ форми на производството — това е, както казватъ нѣмцитѣ, fertig: не можете върна това, което е умрѣло или вече измира. Ако се помислите да се върнете назадъ, ще извършите най-голямото прѣстѣпление противъ културата, противъ социалния напредѣкъ; напротивъ, трѣбва напредѣкъ да се върви. Като дадете едно стабилно управление вътрѣ, като направите реформитѣ, които се изискватъ за всѣка благоустроена страна, като дадете доказателства, че имате една добръ обмислена економическа политика, именно, въ смисълъ на повдигане модернитѣ начини за произвеждане, бѣдѣте увѣрени, че тогава капиталитѣ ще се намѣрятъ. Азъ съмъ ималъ срѣщи съ фабриканти отъ западъ, които казваха: „г-да, вашата страна е прѣкрасна, има всички технически и географически условия, за да се развива прѣкрасно, но у васъ никаква стабилностъ: дойде една шайка, която като черкези плячкоса и замине, дойде друга и замине — нито дѣждъ ги вали, нито грѣмъ ги гърми“. Разбира се, че тѣзи хора на западъ, които сж навикнали да влагатъ капиталитѣ си въ солидни дѣла, нѣма да дойдатъ да ги вложатъ тукъ, за да се разграбятъ. Такава, казвамъ, трѣбва да е опрѣдѣлена политиката на нашитѣ правителства, такава трѣбва да е опрѣдѣлена политиката и на днешното Правителство, ако иска да бѣде правителство на една нова ера. Ето, почитаеми г-да, какво азъ разбирамъ подъ „нова ера“, какво разбирамъ подъ думитѣ, че трѣбва да отиваме напредъ въ културното си развитие.

Отъ възраженията, които ми се направиха, забѣлѣжихъ, че сѣществуваше извѣстенъ страхъ. За туй азъ ви казахъ, че вие, щете-не щете, ще го направите, защото работата има и друга една страна. Г-да министритѣ сж на своята маса; попитайте ги: отдѣ ще изчерпатъ ресурси за тази държава? Мислите ли, че земледѣлието може много да даде? То не може да се развива даже капиталистически вънчно тѣй, както се развива индустрията; то никога не е въ състояние да даде ония трайни ресурси, необходими за една трайна държава. Тая държава, която се опира на десетѣци, заслужа съжаление. Искамъ да кажа, че държавата, когато иска да бѣде твърда, тя трѣбва да посегне къмъ модерни сръдства за своето сѣществуване. Ние не можемъ да имаме държава съ училища, съ университети, съ учреждения, и да се пѣнкаме съ десетѣкъ, да туряме 6.000 души да го събиратъ. (Смѣхъ.) Това е смѣшно, но, че е могло това да става, показва, че въ туй врѣме е управлявала котерия, а не партия. Ето защо, казвамъ, че въ силата на самитѣ нужди на държавата, вие сте длѣжни да съдѣйствувате за създаването нови начини въ производството. Съ вашето законодателство, съ всички сръдства, които дава държавата, съ вашия разумъ, който трѣбва да върви напредъ, а не съ този, който повръща назадъ, къмъ азиатщината, а напредъ къмъ „гнилия западъ“, съ него трѣбва да вървите, ако искате да имаме модерна държава, ако искате да бѣдемъ членове отъ онова сѣмейство, което

се нарича общечовѣшко културно сѣмейство. Повтарямъ, това се налага отъ силата на условията, въ които се намира самата държава, отъ силата на развитието на нашето общество. Отвѣтрѣ държавата е нападната отъ безработни хора, отъ хора, които сж язва — не само отъ долната маса, но и отъ интеллигенцията, отъ интеллигентния пролетариатъ. Кѣдѣ ще ги хвърлите? Сега искате да направите съкращения. Ще съкратите, разбира се, защото трѣбва да си приберемъ пешоветѣ. Е, добръ, кѣдѣ ще отиде този свѣтъ, който ще изгоните отъ държавната трапеза? Той ще основава бюра, той ще основава партии, той ще тича и ще вика долу, защото той нѣма да мисли за нѣкакви идеали, а неговитѣ мисли ще минаватъ по-напредъ прѣзъ стомаха, прѣди да идатъ въ главата му. Това е втора една язва и прѣчка за по-нататѣшното развитие. Но дайте всички сръдства за развитието на производството, и всички ще отидатъ тамъ. Примѣри мога да покажа. Вземѣте Германия. Едно врѣме всичкитѣ имъ училища само философи вадѣха — и гимназии, и университети; обаче, слѣдъ извѣстенъ периодъ, всички тѣзи философи, всички тѣзи, които сж били ужъ непригответени за живота, намѣриха приложение на своитѣ способности, на своитѣ дарби въ тази грамадна нѣмска индустрия, която днесъ бие английската. Всичко това, което бѣше безъ цѣль, което се правѣше безъ планъ, дойде врѣме, когато намѣри своя изходъ, намѣри пѣтъ, за да приложи своитѣ сили за общото културно повдигане на Германския народъ. Та и днесъ, дѣто се оплакватъ у насъ, че има много интеллигентенъ пролетариатъ, това може да се прѣмахне, но не като се затварятъ училищата, защото ще затворите очитѣ на хората, ще отидете назадъ, а като търсите и създавате нови поминѣци, нови начини на производство, за да се прѣлѣе цѣлата тая маса и да намѣри прѣпитание тамъ. (Димитъръ Ризовъ: Тѣзи нови производства при конкуренцията на Германия и Англия кѣдѣ ще намѣрятъ тържища? — Димитъръ Христовъ: Има много тържища!) Прѣди всичко, г-да, когато говоримъ за развитието на нашата страна, трѣбва да я вземете въ нейния собственъ масшабъ, а не да се прави сравнение съ Англия и Германия. Това е смѣшно. Ние ще кроимъ нашата индустрия, споредъ масшаба на нашето развитие въ нашитѣ собствени граници — ние не можемъ да изкочимъ вънъ отъ кожата си. Прѣди да отидемъ да конкурираме съ външнитѣ, трѣбва да знаете, че имате единъ дълъгъ периодъ да създавате много нѣща за самата България. Нашиятъ селянинъ самъ си прави кола и всичко въ къщи; съ една рѣчь, той не е постигналъ онзи минимумъ отъ ония консоматорски и културни потребности, които сж нужни; значи, той още не е станалъ мющерия на една модерна индустрия. Ето, това е още една отъ цѣлитѣ на държавата — да го издигне като консоматоръ. Това се диктува и отъ съображения чисто държавни, защото, ако Франция, Германия и Англия поддържатъ тѣзи сложни държавни машини, ако днесъ могатъ да прѣскатъ милиарди за своитѣ войски, то е, че тѣ иматъ модерни начини на производство, богати консоматори и високостояще население. Това е силата на тия държави, а нашата сила каква е? Ние още

не сме направили нищо въ пътя на прогреса, ние не сме навикнали даже да се мием съ сапунъ. Ние имаме отгорѣ си лукъ, но не сме извършили това, което трѣбва да извършимъ като една културна страна. (Димитъръ Ризовъ: Ами шаяцитѣ?) Вие ми говорите за шаяцитѣ. Да, тѣ се харчатъ много; обаче, ако нашитѣ шаячени фабриканти искатъ да печелятъ по 50 % — то е другъ въпросъ; по тоя въпросъ ще говоря по-нататѣкъ. Но ако нашата държава се заеме и въ това отношение, което съставлява втората страна на моя въпросъ, социалната страна, защото трѣбва не само да приберешъ работниците, да имъ дадешъ работа, но трѣбва и министерства, и правителства, и самитѣ партии да обърнатъ внимание върху положението на тия, които се намиратъ въ производството. Напр., ако отидете въ Габрово, нашиятъ Манчестеръ, то ще намѣрите нѣколко фабрики прѣкрасно уредени, съ модерни машини, съ електрическо освѣтление — съ една рѣчь, всичко, което можете да видите на западъ, обаче, едно нѣщо е характерно, че тѣзи фабрики сж пълни съ дѣца отъ 8, 10, 12 и 13 годишна възраст. (Христо Топузановъ: Не е истина!) Сега ще излѣзе общата статистика и ще видите. (Христо Конкилевъ: Не е истина! Азъ протестирамъ! Едно 8-годишно дѣте не може да върши работа.) Азъ нѣмамъ на ръка доклада на Севлиевския окръженъ управителъ, за да ви докажа, какво той още казва, че това е безбожна експлоатация и иска отъ самото Правителство да се въведе инспекторатъ за наглеждане тия дѣца. Въ Сливенъ е още по-характерно: тамъ става революция въ самото производство. По-напрѣдъ въ тоя градъ се е работило рѣчно. За това се издигади силни мускули, изисквали се здрави хора, защото се е работило съ дървени станове. Обаче, фабрикантитѣ, като видѣли, че може да се работи и по-иначе, като намѣрили, че на тоя свѣтъ сжществуватъ механически станове, почнали да ги употребяватъ. Но за да видите, каква е била експлоатацията, единъ примѣръ само, който и днесъ сжествува и за който ще имамъ честъ да направя по-нататѣкъ зачитване къмъ респективния министъръ. Въ Сливенъ има фабрики, дѣто фабрикантитѣ задължаватъ своитѣ работници сами да си донасятъ газъ да си свѣтятъ. (Христо Конкилевъ: Дѣ е то?) Това не е въ една само фабрика, ами нѣколко отъ фабрицитѣ въ Сливенъ — до такава степенъ експлоатацията е дошла. Оставямъ на страна магазинитѣ и фабрицитѣ, дѣто продаватъ брашно, въ което само пепелъ нѣма; оставямъ на страна нередовното изплащане, всичката оная голѣма експлоатация на ония хора, за които нѣма законъ за защита. Тѣ сж дадени напълно въ ръцѣтъ на фабрикантитѣ, които поддържатъ нашата мѣстна индустрия. Та, казвамъ, че държавата и тукъ трѣбва да тури своя прѣстъ, и то за въ интереса за самото производство, а не за да направи една беля на фабрикантитѣ, или единъ реверансъ на социалиститѣ. Отношенията между господаритѣ и работниците трѣбва да се урегулиратъ; тамъ, дѣто нашитѣ начини, и въ производството изобщо, сж остарѣли, тамъ ние би трѣбвало да посегнемъ къмъ модернизирание. А модернизирание какво значи? Модернизирание значи по-голѣма жизнеспособностъ въ борбата за сжеству-

ване. Ето, това е, което мога да кажа срѣщу прѣжсванията, които ми се направиха по въпроса: какво трѣбва да се направи за нашата индустрия.

Сега за тържищата. По-рано казахъ, че, прѣди всичко, трѣбва да извоюваме единъ вжтрѣшенъ пазаръ. Ние още нищо не сме направили въ това отношение. Наистина, опити ставаха, има и законъ за подпомагане мѣстната индустрия. Слѣдъ това имаме законъ, на който трѣбва човѣкъ самъ да се смѣе — то е законътъ за чиновниците да носятъ мѣстни произведения, който повдигна само мараза на чиновниците. Първи, обаче, които не послѣдваха тоя законъ, бѣха министритѣ: тѣ се облѣкоха съ английски материи, а на другитѣ казаха да се обличатъ съ български. Но и това е малко: щомъ излѣзе тоя законъ, веднага фабрицитѣ покачиха цѣната на материитѣ съ единъ левъ. (Христо Конкилевъ: Много на изустъ говоришъ, г-нѣ Кирковъ!) Та, искамъ да кажа, прѣди всичко, ние трѣбва да си извоюваме вжтрѣшенъ пазаръ, но, разбира се, не по тоя начинъ.

Що се касае до външния пазаръ, то работата стои малко по-другояче. Азъ нѣма да се спирамъ върху срѣдствата, които трѣбва да вземе Правителството, затуй, защото това не е моя работа. Ето, вие сте тукъ, дошли сте на власт и казвате, че сте дошли отдолу — заповѣдайте, направѣте. Обаче, азъ мога да ви покажа нѣкои отъ тѣхъ. Ако се вгледате въ отношенията ни съ съседнитѣ страни, вие ще видите, че е необходимо да имаме едно по-тѣсно приятелство съ държавицитѣ на Балканския полуостровъ, особено съ Сърбия и Ромѣния. „Камѣцитѣ, когато се тракатъ, оглаждатъ се“, казва пословицата. Едно нѣщо азъ виждамъ ясно. То е туй, че въ силата на нашитѣ културни нужди, въ силата на туй, че трѣбва да се развиваме, нашето Правителство, нашето общество ще почне да търси по-тѣсно оближение съ съседитѣ Сърби и Ромѣни. И това оближение ще става прѣди всичко на економическа почва, защото противникѣтъ ни е единъ и сжщъ. Това сж високоразвититѣ индустриални страни. Може би, между тия три държавици на Балканския полуостровъ да се намѣри единъ *modus vivendi*, една точка на съприкосновение, една точка на разбиране. А когато на економическа почва хората се разбератъ, тогава до политическата има една къса дистанция. За това ще ви приведа за примѣръ Германия. Германия прѣди да свърши съединението си, прѣдставляваше сборъ отъ малки държавици, които живѣеха помежду си въ постоянна вражда, които се караха помежду си, и всѣка една се ограждаше съ по 4—5 митнически кордони. Обаче, слѣдъ извѣстно врѣме, когато капитализмътъ нахлу вжтрѣ, тия малки държавици видѣха, че тѣ не могатъ да се развиватъ, да живѣятъ. И тѣ почнаха да мислятъ, какъ да прѣмахнатъ тия дебели кордони. По този начинъ се основа тѣй нарѣчениятъ севѣро-германски митнически съюзъ. Тоя економически съюзъ и желанието да вървятъ заедно на економическа почва създадохъ велика Германия. А Бисмаркъ, който въ началото бѣ единъ юнкеръ, единъ затѣплѣлъ въ своето юнкерство нѣмецъ, който не искаше да чуе за съединението на малкитѣ държавици, когато течението стана

широко, той нищо не направи, освѣнъ да седне въ това течение, за да го понесе, и, слѣдъ това, да го издигне въ желѣзенъ канцлеръ.

Азъ, г-да, мисля, че изказахъ основната, тъй да се каже, директива еждъ трѣбва да върви, еждъ трѣбва да се движи нашата економическа политика. Ще добавя: колкото повече тая економическа политика се разбере добръ; колкото тя стане обща на тия, които по своето економическо положение могат да образуватъ тая буржоазна класа, която ще се яви прѣдтеча на едно ново движение, на нови обществени и економически форми; колкото повече тая политика стане ясна — толкова повече и вътрѣшното положение на България ще стане по-стабилно, по-уредено. А щомъ ние имаме вътрѣшна ясна политика, ние ще можемъ всѣкога ясно да знаемъ, какво да правимъ навънъ. Ако нашата външна политика е била единъ зигъ-загъ, ако сме били принудени вѣчно да търсимъ пригрѣдитъ ту на Австрия, ту на Руссия, това не показва друго, освѣнъ че ние не сме имали ясно прѣдставление за нашата вътрѣшна политика. Разбира се, отъ режимитъ на Стамболова, на народняцитъ, на Радославова, отъ десетъцѣтѣ, отъ екзекуциитъ не може да има една твърда, опрѣдѣлена и ясна вътрѣшна политика, не може да има, слѣдователно, и външна политика. Досега ние сме се явявали всѣки пѣтъ играчка въ рѣцѣтъ на външнитъ, защото никога не сме знаели какво правимъ. Когато, обаче, ще знаемъ, къмъ какво се стремимъ вътрѣ, какви цѣли гонимъ и какво искаме да направимъ отвѣтрѣ, ние ще знаемъ тогава да извлечемъ и най-голъма полза отъ външнитъ влияния. Външната политика тогава ще бѣде у насъ ясна и опрѣдѣлена, както ще бѣде и вътрѣшната. Не сме ли ние вътрѣ ясни и опрѣдѣлени, и вънъ ще бѣдемъ играчка на разни влияния. Тогава ние никой пѣтъ не ще можемъ да използваме тия влияния за въ интереса на нашето по-нататѣшно економическо и културно развитие.

Казвамъ: нѣма нищо страшно въ туй, че капитализмътъ влиза въ България; не само влиза, но е влѣзълъ. Той е тукъ, г-да! Ще ви кажа повече. Най-голъмото наше нещастие е сега, че нѣмаме силенъ капитализмъ. Ние страдаме отъ двѣ нѣща: че имаме капитализмъ и че нѣмаме капитализмъ. Това е най-голъмото нещастие на страната. Ако ние имаме силенъ капитализмъ, тогава ние бихме имали широка индустрия и нашиятъ животъ би билъ по-иначе. Ние имаме много свѣтъ, комуто не можемъ да намѣримъ работа. Ние имаме криво-лѣво една уредена фабрична индустрия, на която не можемъ да дадемъ потикъ да трѣгне напредъ. Това е нашето обществено нещастие. Излиза, че другъ изходъ отъ това нещастие нѣма, освѣнъ цѣлиятъ, пълниятъ капитализмъ да влѣзе у насъ, защото капитализмътъ не е нѣщо ужасно; той е носителъ на една западна култура; той ще оползотвори всички сръдства, които е дала науката, които е дала техниката — всичко това, което е далъ човѣшкиятъ гений. Прибавѣте къмъ него тоя трудъ, който е основа на нашия животъ, който е ядрата на нашето общество, направѣте тая свадба, и ще имате пиръ капиталистически въ България. И ние трѣбва да направите това;

щете-не щете ще го направите; страхъ-не страхъ, ще го направите, защото иначе нѣма България. Нѣма капитализмъ въ България — нѣма и самата България. (Никола Антикаровъ: Нѣма и социалисти!) Да, свършено вѣрно. И за това ви напомнямъ да знаете, че ние сме ваши наследници, и ние ви караме да уредите държавата си, да турите редъ въ нея, защото ние не искаме да вземемъ едно калпаво наследство, а искаме да го вземемъ чисто — искаме всичко да създадете. (Обаждатъ се: Bravo! — Ржкоплѣскане.) Азъ ви говоря открито, г-да, както е, защото за мене не сжществува съмнѣние, че нашата страна може да трѣгне иначе, освѣнъ по тоя пѣтъ, който ѝ е начертанъ. Слѣдователно, вамъ не остава друго, освѣнъ, като провъзгласявате нова ера, да почнете тая ера, да не остане тя на край на язиѣка ни, защото иначе ще докажемъ, че и хоризонтътъ ни е на края на носа ни. (Димитъръ Ризовъ: Какво ще остане за васъ?) За насъ ще остане една култура, която ние понататѣкъ ще развиемъ. (Апостолъ Урумовъ: А сега какво правите?) Досега ние вършехме много отъ това, което трѣбваше ние да го вършите. Да, г-да, ние изпълняваме вашата роль — и за срамъ на васъ! Ние сте буржоазни партии; наредѣте, прочее, държавата си, турѣте редъ, ползувайте се отъ вашитъ права — това ви го казваме — защото ние идемъ подиръ васъ, казвамъ ви, чѣстѣте се хубаво, защото ние искаме чисто наследство. (Смѣхъ.) Туй го искаме отъ васъ! (Д-ръ Никола Геннадиевъ: И по-скоро умрѣте, за да дойде наследството!) Да, ние ще умрете, както прѣди васъ умрѣха други, както и ние ще умремъ, за да дойдатъ други. Това е животътъ.

И тъй, при всичкитъ прѣжжвания, които станаха, които се дължатъ на извѣстенъ страхъ, (Гласове: Ааа!) азъ ви заявявамъ, че ние не се плашимъ. Ние не се плашимъ, защото въ всичката тая бъркотия, защото при всичкото туй ломене, чупене, при разорение и разнищване, което ви тъй много плаши, ние не виждаме друго, освѣнъ чудното трѣпение на единъ жиздителенъ общественъ прогресъ. Ние не се страхуваме, защото въ общата мъгла ние виждаме възраждането на нашето, макаръ и малко, но скъпо отечество. И бѣдѣте увѣрени, че нѣма да се намѣри сила, която да ни попрѣчи да сложимъ нашитъ жъртви прѣдъ жъртвеника на това отечество, на тази най-скъпа частъ, най-скъпъ вѣтъ отъ нашето общо, общочовѣческо отечество. (Ржкоплѣскане.)

Прѣсѣдателствующий Атанасъ Краевъ: Има думата г. Д-ръ Геннадиевъ.

Никола Козаревъ: Часътъ е 8, и прави прѣдложение да се прѣкрати засѣданието; утрѣ да се продължатъ дебатитѣ.

Д-ръ Никола Геннадиевъ: Г-да прѣдставители! Г-нъ Козаревъ направи прѣдложение да се вдигне засѣданието. Азъ тоже моля почитаемото Народно Сѣбрание, ако е възможно, да се отложатъ дебатитѣ, било за утрѣ, било за въ поведѣлникъ, толкова повече, че сега съмъ боленъ. Сега идвамъ по редъ, но азъ ще помоля почитаемото Народно

Събрание, ако желае да се продължатъ дебатитѣ, да ми се даде думата подиръ единъ или двама оратори. Засега, обаче, поддържамъ прѣдложението на г. Козарева — да се вдигне засѣданието.

Прѣдсѣдателствующий Атанасъ Краевъ: Ще дамъ на гласуване прѣдложението на г. Козарева, за вдигане на засѣданието.

Моля ония отъ г. г. прѣдставителитѣ, които сж съгласни съ прѣдложението на г. Козарева, да си вдигнатъ ржката. (Болшинство.) Приема се. (Нѣкой отъ прѣдставителитѣ: За кога? — Гласове: за утрѣ!)

Г-да! Прави се прѣдложение, щото разискванията по отговора на тронното слово да се продължатъ утрѣ. (Гласове: Въ понедѣлникъ!) Тогава има двѣ прѣдложения: едното е: разискванията да се продължатъ въ утрѣшното засѣдание, а другото е — да останатъ за въ понедѣлникъ. Ще туря на гласуване най-напрѣдъ първото прѣдложение.

Който сж съгласни утрѣ да се продължатъ разискванията по отговора на тронното слово, да си вдигнатъ ржката. (Меншество.) Пада.

Турямъ на гласуване второто прѣдложение. Който отъ г. г. прѣдставителитѣ сж съгласни, щото разискванията да се продължатъ въ понедѣлникъ, да си вдигнатъ ржката. (Болшинство.) Приема се. Тогава, споредъ правилника, утрѣ

ще имаме засѣдание, а на дневенъ редъ — докладъ на прошения.

Емануилъ Начевъ: Споредъ правилника, само Народното Събрание рѣшава, дали въ утрѣшното засѣдание да докладваме прошения, или други въпроси. Понеже имаме избори, прѣдлагамъ утрѣ да има провѣрка на избори.

Найчо Цановъ: Г-да! Азъ мисля, че въпросътъ, относително вдигането на засѣданието, се рѣши съ болшинство да бѣде въ понедѣлникъ. Пъкъ ние и по други причини трѣбва да направимъ туй, защото оназъ недѣля ние не можахме да разгледаме никакви прошения, а пъкъ тукъ има маса прошения, които трѣбва да се разгледатъ. (Гласове: Вѣрно!)

Манолъ Златановъ: Освѣнъ това, за избори не е обявенъ дневенъ редъ.

Прѣдсѣдателствующий Атанасъ Краевъ: Поставямъ на гласуване прѣдложението, щото утрѣ, освѣнъ прошения, да имаме и докладъ на провѣрочната комисия. Който приема това прѣдложение, да си вдигне ржката. (Меншество.) Значи, остава утрѣ да имаме докладъ само отъ прошения.

Обявявамъ засѣданието за вдигнато.

(Вдигнато въ 7 ч. и 40 м. вечерта.)

Прѣдсѣдателъ: Иванъ Ев. Гешовъ.

Секретари: { Д-ръ Андрей Ходжевъ.
Манолъ Златановъ.
Д-ръ Коста Икономовъ.
Д-ръ Петъръ Гудевъ.
Никола Поповъ.
Никола Козаревъ.

Подпрѣсѣдатели: { Василъ Кжнчовъ.
Атанасъ Краевъ.

Секретари: { Найдентъ Кормановъ.
Константинъ Серафимовъ.
Василъ Димчевъ.
Апостолъ Урумовъ.
Александъръ Малиновъ.
Д-ръ Паскалъ Табурновъ.

Началникъ на Стенографическото бюро: Т. Хр. Гължбовъ.